

Herdenken vanuit verschillende perspectieven

Een analyse en suggesties voor een herontwerp van een educatieve opdracht over herdenken

Naam: R.A.C. Voeten

Studentnummer: 1288156

Email: r.a.c.voeten@students.uu.nl

Cursus: Geschiedenis en Educatie

Cursuscode: GKEMV16003

Docent: Dr. Hanneke Tuithof en Dr. Saro Lozano Parra

Soort opdracht: Paper

Inleverdatum: Woensdag 24 januari 2024

Aantal woorden: 4392 (exclusief literatuurlijst en bijlage)

Inhoudsopgave

Inleiding	3
Historiografisch overzicht	5
Het educatief product	9
<i>Didactische analyse</i>	9
<i>Historiografische analyse</i>	11
Suggesties voor een herontwerp	13
Literatuurlijst	16
Bijlage	18
<i>Bijlage 1: Educatief product</i>	18
<i>Bijlage 2: Nakijkmodel educatief product</i>	27
<i>Bijlage 3: Taxonomie van Bloom</i>	29
<i>Bijlage 4: Reflectie</i>	30
<i>Bijlage 5: Herontwerp educatief product</i>	32

Inleiding

Ieder jaar op 4 mei staat Nederland twee minuten stil bij de slachtoffers die vielen in de Tweede Wereldoorlog en in oorlogssituaties daarna. Echter vinden steeds meer Nederlanders dat er tijdens deze herdenking meer aandacht moet worden besteed aan andere oorlogen.¹ Dit komt omdat steeds meer mensen 'onze vrijheid' minder vanzelfsprekend vinden. Door de oorlog in Oekraïne zijn mensen bang dat er weer zoiets gebeurt als in de Tweede Wereldoorlog. Vooral de jongere generatie is vrijheid, democratie en de rechtstaat als minder vanzelfsprekend gaan zien, juist omdat deze tegenwoordig onderdruk staat.²

In het voortgezet onderwijs zie ik echter maar weinig aandacht voor de herdenkingscultuur van Nederland. Een van de mogelijke oorzaken hiervoor is dat 4 mei altijd in de meivakantie valt. Ieder jaar vraag ik rond in mijn klassen of ze weten wat wij op 4 mei herdenken en of ze daar zelf bijilstaan. De overgrote meerderheid weet globaal dat de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog worden herdacht, maar doen daar zelf weinig mee. Een enkeling is twee minuten stil om 20.00 uur. Dit heeft natuurlijk ook te maken met de standplaatsgebondenheid van de leerlingen. Ik heb leerlingen van Nederlandse afkomst, maar ook leerlingen met een migratieachtergrond. Beide groepen geven aan dat thuis weinig aandacht wordt besteed aan de Nationale Dodenherdenking en dat ze er alleen kennis van hebben via school. Dit kan natuurlijk verklaren dat leerlingen weinig doen of nietilstaan bij 4 mei.

Ieder jaar voor de meivakantie probeer ik mijn leerlingen wat bij te brengen over 'onze' Dodenherdenking, maar aan kant-en-klaar materiaal ontbreekt het, zeker in de bovenbouw van het voortgezet onderwijs. Voor het basisonderwijs en de onderbouw van het voortgezet onderwijs is er wel materiaal te vinden, afkomstig van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, maar dat is mondjesmaat.³ Terwijl in deze onderwijslagen de kennis over en van de Dodenherdenking impliciet is verweven met de kerndoelen. In het basisonderwijs binnen de kerndoelen "Oriëntatie op jezelf en de wereld" en in het voortgezet onderwijs binnen de kerndoelen van "Mens en Maatschappij".⁴

Mijn standplaatsgebondenheid als docent bepaalt veel van de keuzes die ik maak in deze opdracht. Zo staan in mijn lessen chronologie, helderheid en beeldvorming centraal, en vind ik het belangrijk dat leerlingen het heden mede begrijpen vanuit het verleden. Daarbij stimuleer ik als docent de leerlingen om verschillende historische vaardigheden te ontwikkelen en betrek ik de actualiteit in mijn lessen. Ik maak gebruik van historisch redeneren, zoals ontwikkeld door Jannet van Drie en Carla van Boxtel, in combinatie met de theorie van Arie Wilschut over historisch tijdsbewustzijn.⁵ Deze theorieën vormen de kern van mijn didactisch handelen,

¹ NOS Nieuws, 'Op 4 mei meer aandacht voor andere oorlogen' (versie 2 mei 2023), <https://nos.nl/collectie/13932/artikel/2473569-op-4-mei-meer-aandacht-voor-andere-oorlogen> (16 januari 2024); Stein Jongerius, Marije Oudejans, Jouke Swinkels, Matthijs Kuipers en Sander Mensink, *Nationaal Vrijheidsonderzoek 2023* (rapport). 3-4.

² Jongerius e.a., *Nationaal Vrijheidsonderzoek 2023*, 3-6.

³ Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Educatie', <https://www.4en5mei.nl/educatie> (16 januari 2024).

⁴ SLO, *Kerndoelen primair onderwijs 2006* (2020) 18-20; SLO, *Karakteristieken en kerndoelen: onderbouw voortgezet onderwijs* (2016) 12-15.

⁵ Carla van Boxtel and Jannet van Drie, 'Historical Reasoning: Conceptualizations and Educational Applications', in: Scott Alan Metzger and Lauren McArthur Harris (red.), *The Wiley International Handbook of History Teaching and Learning* (Hoboken 2018) 149-176; Arie Wilschut, Dick van Straaten en Marcel van Riessen,

omdat het de basis vormde tijdens mijn hbo-opleiding docent geschiedenis tweedegraads. Hierdoor ben ik ook van mening dat leerlingen actief bezig moeten zijn met een onderwerp om de lesstof te kunnen verwerken. Om dit in praktijk te kunnen brengen, ontwikkel ik verschillende werkvormen waarbij leerlingen, met begeleiding van mij als docent, aan de slag gaan met historisch redeneren.

Om deze reden is er gekozen om een analyse en suggesties voor een herontwerp te maken van de opdracht “Herdenking 75 jaar Tweede Wereldoorlog” gemaakt door Nationaal Comité 4 en 5 mei in samenwerking met Geschiedeniswerkplaats van Noordhoff. Deze opdracht werd in 2020 samen met de “Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog” uitgereikt aan veel middelbare scholen in Nederland, zo ook aan de Alberdingk Thijm Mavo, de school waarop ik werkzaam ben. Informatie over de mensen die namens de organisaties het materiaal gemaakt hebben, is niet te achterhalen. In deze paper zal een analyse van het educatief materiaal gemaakt worden aan de hand van een historiografisch overzicht van verschillende thema’s en vakdidactische theorieën.

Historiografisch overzicht

De geschiedschrijving over Nederland in bezettingstijd is zeer omvangrijk. Inmiddels zijn er nog vele werken over de periode na de Tweede Wereldoorlog bij gekomen, over de wederopbouw, de terugkeer van slachtoffers, debatten rondom het oprichten van oorlogsmonumenten, teruggave van bezittingen aan Joodse overlevenden, enz.⁶ Maar er is nog weinig onderzoek gedaan naar de herdenkingscultuur van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. In het boek "Rondom de Stilte" probeert Rob van Ginkel een overzicht te geven van de herinneringspraktijk door de eeuwen heen in Nederland.

Rondom de herdenkingscultuur in Nederland is altijd veel discussie geweest. Al voor het einde van de Tweede Wereldoorlog werden militairen en slachtoffers van de Duitse bezetting herdacht, maar dit was vaak lokaal en zonder gedenkteken. Na de Tweede Wereldoorlog is de discussie op gang gekomen over wie er herdacht moet worden tijdens de Nationale Dodenherdenking, welke monumenten voor de oorlogsslachtoffers moeten worden opgericht en welke vorm de Nationale Dodenherdenking moet krijgen.

In de jaren na de Tweede Wereldoorlog werd geprobeerd een verbindend verhaal te creëren, waarbij het Nederlandse volk zich massaal had verzet tegen de bezetting door Nazi-Duitsland. Er was op militair terrein weinig succes geweest. Hierdoor kreeg de nationale herinnering in eerste instantie gestalte in de vorm van een mythe over een volk dat zich gezamenlijk verzette tegen de onderdrukking.⁷ Over dit verhaal bestond brede consensus onder historici en andere geleerden, omdat er eenheid moest worden gebracht in een verscheurde samenleving. Er werd erg zwart-wit gedacht; je had mensen die goed waren in de oorlog en mensen die slecht waren. Er was geen tussenstadia. Ook de mensen die de monumenten creëerden of daar opdracht voor gaven, moesten bij de 'goede' hebben gehoord. Op de monumenten en herdenkingen mocht namelijk geen smet zitten.⁸ Vooral de Nederlandse militairen en burgerslachtoffers moesten herdacht worden tijdens het nationale herdenkingsmoment. De overheid bemoeide zich vanaf 1945 dan ook intensief met het oprichten van de monumenten.⁹ Iedere politieke partij wilde haar eigen stempel op de monumenten drukken.¹⁰ Echter werd van de Nederlandse bevolking verwacht dat zij het geld bij elkaar zouden brengen voor het oprichten van een oorlogsmonument; dit was geen taak van de overheid. Hierdoor waren mensen steeds minder enthousiast over de bemoeienis van de overheid, omdat ze al zo weinig geld te besteden hadden.¹¹ De vormgeving van herdenkingen liet de overheid over aan plaatselijke besturen, vaak mensen uit hun eigen politieke achterban.¹² Dit was mogelijk omdat de Nederlandse samenleving na de Tweede Wereldoorlog nog erg verzuild was. Deze herdenkingen kregen over het algemeen de vorm van stille tochten naar plaatselijke oorlogsmonumenten.

Zeker in de eerste jaren na de oorlog werden veel monumenten en herdenkingen opgericht en druk bezocht door de mensen. Maar in de jaren '60 veranderde dit.

⁶ Rob van Ginkel, *Rondom de Stilte. Herdenkingscultuur in Nederland* (Amsterdam 2011) 19-20.

⁷ Van Ginkel, *Rondom de Stilte*, 16.

⁸ Ibidem, 49-50.

⁹ Ibidem, 50.

¹⁰ Ibidem, 78-79 & 113-117.

¹¹ Ibidem, 68-72.

¹² Ibidem, 173-194.

Mensen bezochten de monumenten nog wel, maar vanuit plichtsbesef, niet meer vanuit intrinsieke motivatie. Ook de stille tochten werden meer gezien als vermaak dan als herdenkingsritueel. Steeds minder mensen namen deel, terwijl het aantal toeschouwers aan de kant en het aantal incidenten tijdens de tochten steeg. Dit kwam mede doordat een nieuwe generatie was opgegroeid die de oorlog niet had meegemaakt, maar ook door de ontzuiling, waardoor de vaste groeperingen binnen de Nederlandse samenleving uiteenvielen.

De ontvangst van oorlogsmonumenten kon sindsdien rekenen op enthousiaste reacties maar ook op kritiek, zoals het Nationale Monument op de Dam in Amsterdam dat in 1956 werd onthuld.¹³ Volgens Mariette van Staveren miste het de symbolische betekenis van nationale eenheid. 'De moeizame constructiegeschiedenis geeft een indruk van het wankel bestaan van de nationaal-epische eenheidsgedachte, het idee dat de volksgemeenschap een was geweest (en nog steeds was) in het Goede.'¹⁴ Er kwam kritiek op de eenheidsgedachte, zoals W.H. Nagel die publiceerde dat de Nederlandse politiek haar oorlogsverleden verdoezelde.¹⁵ Dit, samen met de ontzuiling, leidde tot scheuren in de eendracht die uiteindelijk leidden tot breuken. Ook ontstond discussie over welke groepen en personen er allemaal herdacht mochten worden.¹⁶ Iedere groepering creëerde zijn eigen doeleinden bij het Nationaal Monument op de Dam.¹⁷ Maar er ontstonden ook nieuwe monumenten die andere groepen slachtoffers, zoals Joden, Sinti en Roma, herdachten dan de oorspronkelijke monumenten net na de Tweede Wereldoorlog.¹⁸

Door polarisatie en pluriformisering van de samenleving, gecombineerd met het gebrek aan een lange herdenkingstraditie, ontstonden er spanningen tussen verschillende groeperingen.¹⁹ Hierdoor ontstond ook in de historiografie een breuk, al is over het moment onder historici geen consensus.²⁰ De periodisering van deze breuk is niet precies te duiden; hij ligt tussen 1959 en 1975 volgens Van Ginkel. Velen wijzen op een herdenkingscrisis met als gevolg een verschuiving van de herdenkingscultuur in de jaren '80.²¹ Toen enkele vooraanstaande historici als Ernst Kossmann, Hans Blom en Jan Bank beargumenteerden dat er meerdere perspectieven waren op de oorlog, verdween het eenheidsgedachtegoed compleet. Het was niet alleen zwart-wit, maar er bestonden ook veel verschillende grijs tinten, omdat mensen in bezettingstijd niet te plaatsen zijn in één hokje. Mensen hebben verschillende gezichten, waardoor ze in bezettingstijd zowel goed als fout konden zijn en dit was in vele verschillende gradaties en met vele verschillende motieven mogelijk. Er ontstond een nieuw verhaal, waarbij de vervolging van de Joden, Sinti

¹³ Ibidem, 78-79; Wim Rademaker en Ben van Bohemen, *Sta een ogenblik stil... Monumentenboek 1940/45* (Kampen 1980); Warna Oosterbaan, 'Herdenken op de Dam', in Menno Landstra en Desmond Spruijt (red.), *Het nationaal Monument op de Dam* (Amsterdam 1998) 9-27; Mariette van Staveren, 'Moraliteit, sekse en de Natie. Een geschiedenis van het Monument op de Dam en de oorlogsherinnering, 1945-1969', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 15 (1995) 94-116.

¹⁴ Van Staveren, 'Moraliteit, sekse en de Natie', 97; Van Ginkel, *Rondom de Stille*, 79.

¹⁵ Van Ginkel, *Rondom de Stille*, 79-80.

¹⁶ Ibidem, 80-83.

¹⁷ Ibidem, 84.

¹⁸ Ibidem, 118-123.

¹⁹ Ibidem, 85-87.

²⁰ Ibidem, 391.

²¹ Ibidem, 390-392; Ido de Haan, *Na de ondergang. De herinnering aan de Jodenvervolging in Nederland 1945-1995* (Den Haag 1997) 2-7; Maud van de Reijt, *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte. Hoe wij steeds meer doden gingen herdenken* (Amsterdam 2010) 135-151.

en Roma een centrale positie kreeg.²² De veranderde herdenkingscultuur leidde tot het verdwijnen van lokale herdenkingen en de stille tochten. Dit komt doordat het verhaal over deze lokale 'helden' en 'slachtoffers' in twijfel werd getrokken. Ook moest het minder een optocht worden en meer een moment van bezinning.²³

In de verscheidenheid aan herdenkingen en verhalen, maar ook door de afname van het belang van herdenken en vieren, werd in 1987 bij Koninklijk Besluit het Nationaal Comité 4 en 5 mei ingesteld. Hun taak werd het richting geven aan, inhoud geven aan, en vormgeven van het herdenken en vieren en het levend houden van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog.²⁴ Zij vergrootten het aantal groeperingen dat op 4 mei herdacht moest worden. Niet alleen de Joden en de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog moesten herdacht worden, maar ook de andere militairen die voor Nederland bij de verschillende oorlogen daarna waren gesneuveld. Zij creëerden een inclusievere herdenking, waaraan steeds meer mensen opnieuw deelnamen. Daarnaast adviseren en ondersteunen zij andere herdenkingen en ontwikkelen zij voorlichtingsprogramma's, publiekscampagnes en educatieve projecten, zodat ook de jongere generaties het belang van herdenken blijven inzien.²⁵

Maar de discussie over wie er herdacht moest worden en welk verhaal er verteld moest worden, bleef bestaan. Toen in 2001 het boek "Grijs verleden" van Chris van der Heijden verscheen, was er veel discussie. In het boek wordt afgerekend met de verdeling tussen goed en fout en wordt betoogd dat het grootste deel van de Nederlandse bevolking niet goed en niet fout was, maar dat zij zich aanpasten aan de situatie.²⁶ Echter verschijnen tegenwoordig studies die dit beeld weer bijstellen en wijzen op de wijdverbreide anti-Duitse stemming in bezettingstijd.²⁷

Tot op de dag van vandaag worden er nog discussies gehouden over wie er herdacht moet worden tijdens de Nationale Dodenherdenking en in welke vorm dat moet gebeuren. Dit leidt geregeld tot acties rondom en tijdens 4 mei.²⁸ Deze discussie zal ook altijd blijven bestaan, omdat de standplaatsgebondenheid van mensen bepaalt wie zij willen herdenken tijdens de Nationale Dodenherdenking. Zo herdenken vrienden van mij, die bij defensie werken, hun gesneuvelde kameraden tijdens de recente uitzendingen in Mali en Afghanistan. Terwijl een andere vriendin aan haar overgrootouders denkt die zijn gesneuveld in de Bersiap-periode. Weer andere mensen herdenken de Joodse slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog of de familie die bij een bombardement is omgekomen. Herdenken is iets persoonlijks en dus erg

²² Ibidem, 392-412; Ido de Haan, 'Het onbehagen van de herinnering: drie verschrikkelijke clichés over de Jodenvervolgung', *De Gids* 160 (1997) 884-892; Hans Anten, 'Bordewijk en de Joden', *Nederlandse Letterkunde* 7 (2002) 61-84.

²³ Van Ginkel, *Rondom de Stilte*, 390-392.

²⁴ Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Taken en Doelstellingen', <https://www.4en5mei.nl/over-het-comite/taken-en-doelstellingen> (23 januari 2024).

²⁵ Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Taken en Doelstellingen', <https://www.4en5mei.nl/over-het-comite/taken-en-doelstellingen> (23 januari 2024).

²⁶ Chris van der Heijden, *Grijs Verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2008).

²⁷ Bart van der Boom, *We leven nog. De stemming in bezet Nederland* (Amsterdam 2003); Chris van der Heijden, *Dat nooit meer: de nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Amsterdam 2011); Annet Mooij, *De strijd om de Februaristaking* (Amsterdam 2006); Maud van de Reijt, *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte. Hoe wij steeds meer doden gingen herdenken* (Amsterdam 2010).

²⁸ De Kanttekening: vrij, moedig & inclusief, 'Het ter discussie stellen van 4 mei begint traditie te worden' (versie 3 mei 2019), <https://dekanttekening.nl/samenleving/het-begint-traditie-te-worden-ter-discussie-stellen-van-4-mei/> (16 januari 2024); Cemil Yilmaz, 'Schaamte over het debat rond dodenherdenking' (versie 3 mei 2018), <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/137437> (16 januari 2024).

verbonden aan de standplaatsgebondenheid van mensen. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei houdt deze discussie goed in de gaten en probeert haar doelstelling en omschrijving aan te passen als er een verschuiving komt in het wetenschappelijk debat. De Nationale Dodenherdenking is zowel een aanjager van discussies als onderhevig aan discussies die gaan over de Nederlandse geschiedenis met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog. Kijkend naar de geschiedenis van 4 en 5 mei hebben alternatieve herdenkingen en protestacties blijvende impact op de vorm en inhoud van de herdenkingsdagen gehad.²⁹ Zo werd in 2022 de tekst van het memorandum, de officiële tekst die aangeeft wie wij herdenken tijdens de Nationale Dodenherdenking op 4 mei, opnieuw aangepast. Er werd een verwijzing naar de koloniale oorlog in Indonesië opgenomen, zodat ook alle slachtoffers daarvan onder de herdenking zouden vallen. Hierdoor luidt het memorandum op dit moment: 'Tijdens de Nationale Herdenking herdenken wij allen – burgers en militairen – die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord; zowel tijdens de Tweede Wereldoorlog en de koloniale oorlog in Indonesië, als in oorlogssituaties en bij vredesoperaties daarna.'³⁰

²⁹ Ilse Raaijmakers, 'De veranderkracht van alternatieve herdenkingen', <https://www.tweedewereldoorlog.nl/onderzoekuitgelicht/herdenken-werk-in-uitvoering/de-veranderkracht-van-alternatieve-herdenkingen/> (16 januari 2024).

³⁰ Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Oorlogsslachtoffers', <https://www.4en5mei.nl/herdenken/wie-en-wat-herdenken-we> (17 januari 2024).

Het educatief product

In 2020 werd in Nederland gevierd dat het 75 jaar geleden was dat er in Nederland een einde kwam aan de Tweede Wereldoorlog. Om hier uitgebreid bij stil te staan werd er een Bosatlas gemaakt van de Tweede Wereldoorlog, in opdracht van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Deze werd verstrekt aan verschillende onderwijsinstellingen. Het gekozen educatief product voor deze paper is een opdracht over het herdenken van de Tweede Wereldoorlog, ontwikkeld door het Nationaal Comité 4 en 5 mei in samenwerking met Noordhoff. Het product, inclusief bijgeleverd antwoordmodel, is opgenomen in bijlage 1 en 2 en te vinden op de website van Noordhoff. De inleiding van hoofdstuk 9 in de Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog is gebruikt als tekst. Er wordt stilgestaan bij het fenomeen herdenken in combinatie met de Tweede Wereldoorlog. De opdracht heeft als insteek dat de vragen zelfstandig kunnen worden doorgewerkt. Dit komt omdat er in 2020 onderwijs op afstand moest worden gegeven door het coronavirus. Helaas is er daarna niets meer gedaan met het materiaal en is het verouderd geraakt.

Om het gekozen educatief product goed te analyseren, wordt de analyse in twee thema's opgedeeld: een didactische analyse en een historiografische analyse. De analyse van het educatief product blijft op deze manier overzichtelijk, zodat suggesties voor een herontwerp gedaan kunnen worden.

Didactische analyse

Het gekozen educatieve product heeft geen docentenhandleiding die bij de opdracht hoort. Zonder de docentenhandleiding is het moeilijker om de opdrachten in het educatieve product te analyseren. Echter bevat de tekst bij de vragen en de inleiding genoeg aanknopingspunten om een analyse uit te voeren.

De opdracht bestaat uit de inleidende paragraaf van hoofdstuk 9 van de atlas en zes opdrachten waarin bronnen worden voorgelegd. Van welk niveau is echter niet te achterhalen. Er wordt enkel benoemd dat het voor de onderbouw is ontwikkeld. Het doel van deze les is dat de leerling meer leert over het herdenken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland. Ze oefenen historisch redeneren. Deze historische denkvaardigheden zijn terug te vinden in het boek Geschiedeniswerkplaats, maar ook als docenten een ander geschiedenisboek voorschrijven, kunnen de leerlingen deze opdrachten maken. De vaardigheden die centraal staan zijn: standpunt beargumenteren, soorten oorzaken en gevolgen benoemen, conclusies trekken, informatie uit bronnen halen en benoemen van verandering en continuïteit.

In deze opdrachten leren de leerlingen dus bronnen te gebruiken, hun keuzes te beargumenteren en om te gaan met historische metaconcepten. Deze vaardigheden zijn terug te zien in het model van Van Boxtel en Van Drie over historisch redeneren. Historisch redeneren wordt, volgens Van Boxtel en Van Drie, 'gebruikt om de doelen van het geschiedenisonderwijs te behalen en om geschiedenis te leren, waarbij het vergroten van hun begrip voor historische gebeurtenissen, situaties, personen en ontwikkelingen belangrijk is'.³¹ Verder betogen zij dat het vermogen om historisch te redeneren een waardevolle vaardigheid is die leerlingen helpt zich te oriënteren in het heden en als burger te participeren in de samenleving.³²

³¹ Carla van Boxtel and Jannet van Drie, 'Historical Reasoning: Conceptualizations and Educational Applications', 149.

³² Carla van Boxtel en Jannet van Drie, 'Historical Reasoning: Conceptualizations and Educational Applications', 149.

Doordat er geen docentenhandleiding is, bepaalt de docent in hoeverre de vaardigheden moeten worden toegepast en zijn leerlingen dus afhankelijk van de informatie van de docent. Niet elke docent werkt met Geschiedeniswerkplaats en heeft daardoor niet de complete beschrijving van de vaardigheden voor handen zoals Noordhoff het bedacht heeft in haar methode. Daarnaast is het niet duidelijk over welke voorkennis de leerlingen moeten beschikken om aan deze opdrachten te werken. In de tekst en in de opdrachten worden verschillende (historische) begrippen gebruikt, zoals capitulatie, herdenken, verzet en vrede, maar een uitwerking daarvan is niet te vinden in de tekst bij de opdracht. Ook is niet alle historische context te vinden in de bronnen. Dit is opvallend omdat in de atlas alle bronnen wel voorzien zijn van context.

De insteek van de opdracht zorgt ervoor dat leerlingen hem zelfstandig kunnen doorwerken. Hiermee probeert de opdracht de intrinsieke motivatie van de leerlingen te verhogen. Dit is een goede insteek in tijden van afstandsonderwijs, omdat leerlingen hierdoor minder gemotiveerd waren voor schoolwerk.³³ Doordat de opdrachten bijdragen aan het invullen van de behoefte aan competentie, relatie en autonomie, neemt de intrinsieke motivatie toe en ontwikkelen leerlingen hun talenten sneller.³⁴ De opdrachten zijn vooral gericht op competentie. Het is namelijk de bedoeling dat de leerlingen de vaardigheden zelfstandig kunnen uitvoeren. De taxonomische niveaus die in deze opdrachten dan ook vooral naar voren komen zijn reproductie, begrijpen/inzicht en toepassen, zoals deze gegeven zijn in een herziene versie van de taxonomie van Bloom en de richtlijnen van de SLO. De uitwerking van deze taxonomie is te vinden in bijlage 3. Leerlingen moeten bij verschillende opdrachten informatie uit de tekst halen en deze letterlijk opschrijven. Dit verwijst naar reproductie, maar bijvoorbeeld bij vraag 1F moeten de leerlingen het fenomeen begrijpen en daaraan gevolgen koppelen. Ook wordt geprobeerd de hogere denkniveaus in de opdrachten te impliceren. In opdracht 4 moeten leerlingen een kleine analyse uitvoeren en kijken wat er hetzelfde is gebleven en wat er is veranderd. Daarnaast wordt geprobeerd het denkniveau evalueren toe te voegen door leerlingen hun mening te laten beargumenteren. Ook hier is weinig aandacht voor de eisen waar de argumentatie aan moet voldoen.

Wat echter opvalt aan de opdrachten is dat ze vooral zijn gericht op het nu. Er staan wel bronnen in over de ontwikkeling van herdenkingsmonumenten en welke groeperingen er herdacht worden. Maar er wordt daarbij geen aandacht besteed aan andere tijdsspannen. In het artikel "Where Does Teaching Multiperspectivity in History Education Begin and End? An Analysis of the Uses of Temporality," van onder

³³ Bea Ros, 'Online motiveert minder' (versie 10 februari 2022), <https://didactiefonline.nl/artikel/online-motiveert-minder> (16 januari 2024); Nadira Saab en Lotte Dondorp, 'inzicht uit onderzoek: Gelijke kansen bij afstandsonderwijs' (versie 24 juni 2021), <https://www.kennisnet.nl/gelijke-kansen-bij-afstandsonderwijs/> (16 januari 2024).

³⁴ Richard M. Ryan en Edward L. Deci, *Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being* (januari 2000), https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SDT.pdf (16 januari 2024).

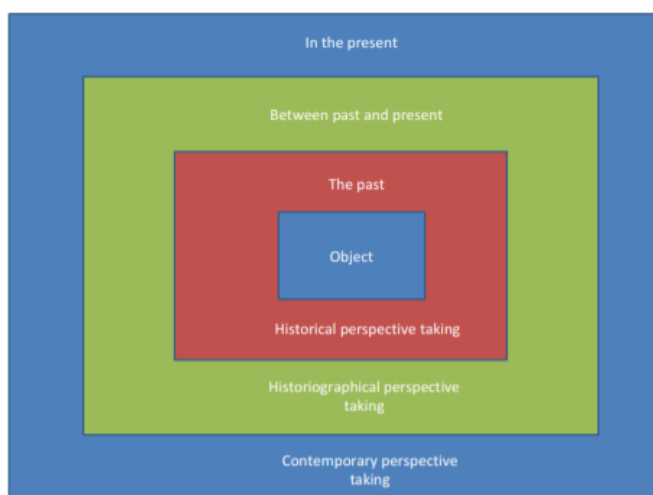

Figure 1. A Model of Temporality and Functions in Multiperspectivity

andere Bjorn Wansink, worden drie temporele kaders besproken. Zie de afbeelding hiernaast. De focus van het gekozen educatieve product ligt vooral *in the present* waarbij de focus ligt op 'contemporary perspective taking'.³⁵ Hierbij gaat het volgens Wansink over het besef dat perspectieven persoonlijk zijn en dat leraren en leerlingen zelf consumenten van de geschiedenis zijn, 'critically or uncritically accepting the constructions presented by others or even making their own constructions of the past'.³⁶ De educatieve functie,

volgens Wansink en anderen, van het vragen aan leerlingen om een perspectief op een historisch object in te nemen, is dat het hen leert hun perspectief op een specifiek historisch object kritisch te construeren, op basis van criteria die door de docent worden gesteld.³⁷ De opdrachten van dit educatieve product bieden daar helaas weinig ruimte voor, dit komt door de vraagstelling. Er wordt wel een aanzet gedaan om leerlingen een eigen perspectief te laten creëren, maar dit wordt niet doorgetrokken. Het gebrek aan multiperspectiviteit en de beperkte inzet van één van de temporele kaders geeft mogelijkheden om het product te verbeteren.

De docent heeft in dit educatief product een grote invloed met zijn standplaatsgebondenheid. De docent speelt een belangrijke rol en bepaalt, met zijn keuze om bijvoorbeeld wel of niet de fysieke atlas te verstrekken, op welke manier de vaardigheden vormkrijgen bij deze opdrachten en of de leerlingen veel of weinig context krijgen. De docent is daarnaast ook bepalend voor de manier waarop hij de vaardigheden omschrijft en uitlegt. De eisen die door de docent worden gesteld aan de vaardigheden en aan het perspectief dat leerlingen moeten creëren, hebben invloed op het resultaat van de opdrachten. Daarbij maakt hij keuzes met betrekking tot het onderwerp, welke vragen er gesteld worden en welke kennis er wordt overgedragen aan de leerlingen. Echter moet in deze opdracht ook rekening worden gehouden met de standplaatsgebondenheid van de leerlingen. Doordat leerlingen verschillende achtergronden hebben, zullen zij ook allemaal een individueel perspectief construeren. Echter zullen er bij de Nederlandse leerlingen wel overeenkomsten tussen de perspectieven te zien zijn omdat zij al langer Nederlands onderwijs genieten en dus ook een bepaald beeld krijgen opgelegd vanuit de overheid.

Historiografische analyse

In het educatieve product wordt weinig aandacht besteed aan de historiografie met betrekking tot de Tweede Wereldoorlog of de herdenkingscultuur. Dit is een gemiste kans omdat figuren 3 en 4 juist uitnodigen om de discussie over de

³⁵ Bjorn Wansink, Sanne Akkerman, Itzél Zuiker en Theo Wubbels, 'Where Does Teaching Multiperspectivity in History Education Begin and End? An Analysis of the Uses of Temporality', *Theory & Research in Social Education* 46:4 (2018) 4.

³⁶ Wansink e.a., 'Where Does Teaching Multiperspectivity in History Education Begin and End?', 4-5.

³⁷ Ibidem, 5.

herdenkingscultuur te betrekken. Ook in de tekst van de inleiding is de aandacht minimaal voor de historiografie. Het stuk begint met het benoemen van de drie verschillende nationale herdenkingen van oorlogsslachtoffers. Over de ontstaansgeschiedenis wordt geen woord geschreven, net als het proces dat onze herdenkingscultuur heeft doorgemaakt vanaf de Tweede Wereldoorlog tot heden. Er wordt wel aandacht besteed aan verschillende monumenten en herdenkingsplekken, maar alles is heel minimalistisch omschreven. Als afsluiting van de tekst wordt aangegeven waarom herdenken en vieren van de vrijheid nog altijd heel belangrijk is. Helaas is hier opnieuw geen aandacht voor een historiografisch fenomeen, namelijk de herdenkingsconjunctuur. Niet op ieder moment in de geschiedenis tussen 1945 en nu hebben mensen herdenken belangrijk gevonden. Er liggen dus veel mogelijkheden om in deze opdrachten de historiografische ontwikkelingen te integreren.

In figuur 5 wordt echter wel een historiografische verschuiving beschreven die ook naar voren is gekomen in het historiografisch overzicht. Vanaf de jaren '60 ontstaat er een verschuiving in het debat over wie er herdacht moet worden tijdens de Nationale Dodenherdenking. In deze bron is de verschuiving te zien van het eren van verzetshelden naar meer aandacht voor het lijden van de Joden, Roma en Sinti onder het naziregime.

In figuren 8 en 9 komt een andere discussievraag naar voren uit het historiografisch overzicht, namelijk op welke manier en waar de Nationale Herdenking moet plaatsvinden. De opdracht laat het antwoord open en geeft leerlingen de mogelijkheid hun keuze te beargumenteren. Ook in deze bronnen wordt indirect verwezen naar de discussie over wie herdacht moet worden. In figuur 8 staan namelijk de gesneuvelde verzetsmensen centraal, terwijl bij het Nationaal Monument op de Dam, dat in figuur 9 wordt beschreven, een inclusievere groep slachtoffers van onder andere de Tweede Wereldoorlog wordt herdacht. Ook over de vorm van herdenken kunnen deze bronnen leerlingen laten nadenken, alleen moeten ze dan voorzien worden van meer context. In figuur 8 wordt namelijk iets verteld over een stille tocht in 1946, niet de huidige vorm van de herdenking. Bij figuur 9 ontbreekt de rituele beschrijving, zowel van het verleden als het heden.

Deze analyse laat dus zien dat er veel mogelijkheden zijn om de opdrachten aan te passen aan het historiografisch overzicht. Met behulp van enkele aanpassingen kan het ontwikkelingsproces van de herdenkingscultuur duidelijk worden gemaakt aan de leerlingen en kunnen zij eveneens betrokken worden bij het debat rondom de Tweede Wereldoorlog en de herdenkingscultuur. Want de grote afwezige historiografische ontwikkeling in deze opdrachten is het veranderde beeld van het handelen van de Nederlandse bevolking tijdens de Tweede Wereldoorlog. De eenheidsgedachte en de afbrokkeling daarvan komen in deze opdrachten niet naar voren.

Suggesties voor een herontwerp

Naar aanleiding van de didactische en historiografische analyse worden verschillende suggesties gedaan om het educatieve product aan te passen. Hierbij zijn echter keuzes gemaakt, zowel vanuit praktisch als didactisch oogpunt. Daarbij moet mijn standplaatsgebondenheid ook in acht worden genomen. Zie hiervoor bijlage 4. Hierdoor is er gekozen om de belangrijkste suggesties voor het herontwerp op te nemen in deze paper en deze vooral te richten op het niveau VMBO-TL leerjaar 3/4.

In de inleidende tekst wordt gesproken over de drie verschillende nationale herdenkingen omtrent oorlogsslachtoffers: de Nationale Holocaust Herdenking, de Nationale Dodenherdenking en de Nationale Indië Herdenking. Er wordt geprobeerd om alle drie de herdenkingen samen te brengen in het educatieve product. Dit is in de inleidende tekst wel gelukt, maar in de vragen niet. Daarom is de eerste suggestie om drie verschillende lessen te creëren. Zet tijdens iedere les een van de nationale herdenkingen centraal en laat leerlingen daarover vragen maken, maar ook hun eigen mening ontwikkelen. De Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog biedt genoeg bronnen, contexten en materiaal om bij alle drie de herdenkingen opdrachten te creëren.³⁸ In het kader op pagina 14 is een mogelijke uitwerking van deze lessenserie te zien.

Ten tweede moet er meer ruimte komen voor de historiografische ontwikkelingen rondom de herdenkingscultuur. Dit is mogelijk door vragen een andere insteek te geven. Bijvoorbeeld, het is mogelijk om figuren 3 en 4 uit de huidige opdracht te voorzien van historiografische context. Een mogelijkheid is om uitspraken/teksten uit verschillende periodes aan te reiken aan de leerlingen. Deze teksten kunnen stadia uit het historiografische ontwikkelingen begrijpelijk maken voor leerlingen. Zo kan bijvoorbeeld een tekst worden aangereikt over de groeiende belangstelling voor de Joodse slachtoffers en een tekst over de eenheidsgedachte. Leerlingen kunnen deze teksten dan verbinden aan figuur 3. Daarnaast kunnen ze uitleggen waarom de verdeling, die in figuur 4 te zien is, is ontstaan. Met deze aanpassing wordt ook het tweede temporele kader van Wansink betrokken bij de opdracht. Hierdoor ontstaat er meer aandacht voor multiperspectiviteit. Daarnaast is het mogelijk om de andere vragen ook aan te passen en zo de overige kaders, *in the past* en *in the present*, beter te betrekken bij de opdracht. Een mogelijke uitwerking hiervan is terug te vinden in bijlage 5.

³⁸ Nationaal Comité 4 en 5 mei, *De Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog* (Groningen: 2020).

Lessenserie herdenken			
Onderwerp	Nationale Holocaust Herdenking	Nationale Dodenherdenking	Nationale Indië Herdenking
Inleidende tekst	Tekst, inclusief afbeeldingen, die gaat over wat de Nationale Holocaust Herdenking is, wanneer die is ontstaan, welke veranderingen deze heeft doorgemaakt en waarom mensen het vandaag de dag nog altijd belangrijk vinden.	Tekst, inclusief afbeeldingen, die gaat over wat de Nationale Dodenherdenking is, wanneer die is ontstaan, welke veranderingen deze heeft doorgemaakt en waarom mensen het vandaag de dag nog altijd belangrijk vinden.	Tekst, inclusief afbeeldingen, die gaat over wat de Nationale Indië Herdenking is, wanneer die is ontstaan, welke veranderingen deze heeft doorgemaakt en waarom mensen het vandaag de dag nog altijd belangrijk vinden.
Opdracht 1	Opdracht over de huidige Nationale Holocaust Herdenking: In deze opdracht bestuderen leerlingen de actuele gang van zaken tijdens de Holocaust Herdenking en formuleren daar vragen over. Ze werken in het temporele kader <i>in the present</i> . Deze opdracht is gericht op het niveau van 'onthouden/begrijpen'.	Opdracht over de huidige Nationale Dodenherdenking: In deze opdracht bestuderen leerlingen de actuele gang van zaken tijdens de Dodenherdenking en formuleren daar vragen over. Ze werken in het temporele kader <i>in the present</i> . Deze opdracht is gericht op het niveau van 'onthouden/begrijpen'.	Opdracht over de huidige Nationale Indië Herdenking: In deze opdracht bestuderen leerlingen de actuele gang van zaken bij de Indië Herdenking en formuleren daar vragen over. Ze werken in het temporele kader <i>in the present</i> . Deze opdracht is gericht op het niveau van 'onthouden/begrijpen'.
Opdracht 2	Opdracht met behulp van de 10 stadia van genocide: Een afbeelding hiervan is te vinden in de Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog op pagina 181. De leerlingen moeten gegeven gebeurtenissen in de juiste volgorde plaatsen. Deze gebeurtenissen vormen samen een tijdlijn van het verloop van de Jodenvervolging in Nederland. Daarna moeten ze de stadia van genocide koppelen aan deze tijdlijn. Leerlingen werken in het temporele kader <i>in the past</i> . Deze opdracht zal op het niveau van 'begrijpen/toepassen' zitten, omdat leerlingen hun verworven kennis moeten toepassen in een nieuwe situatie.	Opdracht over de verschillende oorlogsmonumenten: Hierbij worden figuur 3 en 4 uit de bestaande opdracht gebruikt. Deze worden echter wel voorzien van context. De leerlingen krijgen bronnen met daarin fragmenten van de historiografische ontwikkelingen. Zij moeten deze bronnen aan een specifieke periode koppelen in figuur 3. Als afsluiting van deze opdracht moeten ze aangeven waardoor de verdeling die in figuur 4 te zien is, is ontstaan. Leerlingen werken in het temporele kader <i>between past and present</i> . Deze opdracht zal op het niveau van 'begrijpen/toepassen' zitten, omdat leerlingen hun verworven kennis in een nieuwe situatie moeten toepassen.	Opdracht over slachtoffers in Azië van de Tweede Wereldoorlog: Een afbeelding hiervan is te vinden in de Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog op pagina 112. Leerlingen krijgen bronnen met daarin fragmenten van gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog in Azië, vooral Nederlands-Indië. Deze fragmenten moeten de leerlingen in de juiste volgorde leggen, waardoor een tijdlijn ontstaat. Als afsluiting bij deze opdracht moeten ze beargumenteren waarom er zoveel slachtoffers vielen in Azië, met de focus op Nederlands-Indië. Leerlingen werken in het temporele kader <i>in the past</i> . Deze opdracht zal op het niveau zitten van 'begrijpen/toepassen', omdat leerlingen hun verworven kennis in een nieuwe situatie moeten toepassen.
Opdracht 3	Opdracht over verandering en continuïteit bij de houding van de Nederlanders tegenover de Joden: Deze opdracht omvat bronnen met fragmenten uit het historiografisch overzicht betreffende de houding van Nederlanders ten opzichte van de slachtoffers van de Jodenvervolging. Leerlingen moeten deze bronnen plaatsen in een specifieke periode uit figuur 3 en verklaren waar de veranderende houding vandaan komt. Vervolgens wordt er gekeken naar de herdenkingsvormen van de Nationale Holocaust Herdenking. Leerlingen moeten op zoek gaan naar veranderingen maar ook naar overeenkomsten tussen deze verschillende herdenkingsvormen. Bij deze opdracht werken de leerlingen in het temporele kader van <i>between past and present</i> en <i>in the present</i> . Deze opdracht zal op het niveau van 'analyseren' zitten, omdat leerlingen diverse situaties met elkaar moeten vergelijken en daar conclusies uit moeten trekken.	Opdracht over verandering en continuïteit met betrekking tot de herdenkingen: Eerst vond de herdenking namelijk plaats op de Waalsdorpervlakte en tegenwoordig op de Dam. Hierbij kunnen figuur 6, 8 en 9 uit het educatief product worden gebruikt. Deze herdenkingen hebben ook verschillende vormen gehad. De docent levert enkele bronnen aan waarin verschillende vormen van deze herdenkingen worden gepresenteerd, inclusief de tijd waarin dit plaatsvond. Leerlingen moeten op zoek gaan naar veranderingen maar ook naar overeenkomsten tussen deze verschillende bronnen. Bij deze opdracht werken de leerlingen in het temporele kader <i>between past and present</i> en <i>in the present</i> . Deze opdracht zal op het niveau zitten van 'analyseren', omdat leerlingen verschillende situaties met elkaar moeten vergelijken en daar conclusies uit moeten trekken.	Opdracht over verandering en continuïteit met betrekking tot het koloniale verleden: Leerlingen krijgen bronnen met daarbij een overzicht van de omgang van Nederland met het koloniale verleden. Met behulp van dit overzicht moeten leerlingen de houding in de bronnen kunnen verklaren. Daarbij kijken ze naar overeenkomsten en verschillen tussen de houdingen. Bij deze opdracht werken de leerlingen in het temporele kader <i>between past and present</i> en <i>in the present</i> . Deze opdracht zal op het niveau zitten van 'analyseren', omdat leerlingen verschillende situaties met elkaar moeten vergelijken en daar conclusies uit moeten trekken.
Les overstijgende opdracht: Creëer je eigen monument Leerlingen gaan in groepjes aan de slag met het creëren van hun eigen monument. Hierbij moeten zij verschillende keuzes maken, zoals wie er met het monument wordt herdacht, in welke tijd het monument wordt gebouwd, van welk materiaal het gemaakt moet worden, hoe het eruit moet zien, en natuurlijk waar het moet komen te staan in Nederland. Dit moeten zij allemaal verantwoorden in een verslag of een filmpje. De vorm van het monument mogen ze creatief uitwerken in een 3D-model.			

Vanuit didactisch oogpunt is het verstandig om de opbouw van het educatief product aan te passen. Een inleidende tekst is prima, maar ook de bronnen en vragen moeten voorzien worden van context. Net als de historische vaardigheden die van leerlingen verwacht worden. Hierdoor wordt het voor leerlingen ook duidelijker, waardoor nog meer aan de behoefte van competentie wordt voldaan. Daarnaast is het mogelijk om de overige basisbehoeften relatie en autonomie in de opdracht te verwerken. Het doel van de opdracht om leerlingen zelfstandig te laten werken wordt dan makkelijker behaald, omdat de motivatie toeneemt als aan de drie basisbehoeften van leerlingen wordt voldaan.

Om dit leerproces in goede banen te leiden, is het handig om het gewenste leerresultaat in leerdoelen te beschrijven. Leerdoelen beschrijven concrete leerresultaten die de docent wenselijk vindt vanuit de onderwijsdoelen en eindtermen.³⁹ Een handig systeem om verschillende niveaus in de doelen aan te geven is de taxonomie van Bloom. De zes niveaus laten zien wat voor niveau er van de leerlingen verwacht wordt, en hoe de docent dit kan begeleiden.⁴⁰ Het stellen van doelen helpt niet alleen de docent, maar ook de leerlingen. Het maakt voor de leerlingen namelijk inzichtelijk wat zij moeten kennen en kunnen, waardoor de leerstof overzichtelijk is en leerlingen gericht kunnen leren.

Kortom, er zijn verschillende suggesties om een herontwerp van dit educatief product te maken. Hierdoor kun je het beter afstemmen op de behoeften van de leerlingen en de leerdoelen die je als docent stelt.

³⁹ Wilschut, Van Straaten en Van Riessen, *Geschiedenisdidactiek*, 252-253.

⁴⁰ *Ibidem*, 260-261.

Literatuurlijst

- Anten, H., 'Bordewijk en de Joden', *Nederlandse Letterkunde* 7 (2002) 61-84.
- Boom, B. van der, *We leven nog. De stemming in bezet Nederland* (Amsterdam 2003).
- Boxtel, C. van, en J. van Drie, 'Historical Reasoning: Conceptualizations and Educational Applications', in: S.A. Metzger en L. McArthur Harris (red.), *The Wiley International Handbook of History Teaching and Learning* (Hoboken 2018) 149-176.
- De Kanttekening: vrij, moedig & inclusief, 'Het ter discussie stellen van 4 mei begint traditie te worden' (versie 3 mei 2019), <https://dekanttekening.nl/samenleving/het-begint-traditie-te-worden-ter-discussie-stellen-van-4-mei/> (16 januari 2024).
- Geerts, W., en R. van Kralingen, *Handboek voor leraren* (Bussum 2016).
- Ginkel, R. van, *Rondom de Stilte. Herdenkingscultuur in Nederland* (Amsterdam 2011).
- Haan, I. de, 'Het onbehagen van de herinnering: drie verschrikkelijke clichés over de Jodenvervolging', *De Gids* 160 (1997) 884-892.
- Haan, I. de, *Na de ondergang. De herinnering aan de Jodenvervolging in Nederland 1945-1995* (Den Haag 1997).
- Heijden, C. van der, *Dat nooit meer: de nasleep van de Tweede Wereldoorlog in Nederland* (Amsterdam 2011).
- Heijden, C. van der, *Grijs Verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2008).
- Jongerius, S., M. Oudejans, J.M. Kuipers en S. Mensink, *Nationaal Vrijheidsonderzoek 2023* (rapport).
- Mooij, A., *De strijd om de Februaristaking* (Amsterdam 2006).
- Nationaal Comité 4 en 5 mei, *De Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog* (Groningen: 2020).
- Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Educatie', <https://www.4en5mei.nl/educatie> (16 januari 2024).
- Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Oorlogsslachtoffers', <https://www.4en5mei.nl/herdenken/wie-en-wat-herdenken-we> (17 januari 2024).
- Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Taken en Doelstellingen', <https://www.4en5mei.nl/over-het-comite/taken-en-doelstellingen> (23 januari 2024).
- NOS Nieuws, 'Op 4 mei meer aandacht voor andere oorlogen' (versie 2 mei 2023), <https://nos.nl/collectie/13932/artikel/2473569-op-4-mei-meer-aandacht-voor-andere-oorlogen> (16 januari 2024).
- Oosterbaan, W., 'Herdenken op de Dam', in M. Landstra en D. Spruijt (red.), *Het nationaal Monument op de Dam* (Amsterdam 1998) 9-27.
- Raaijmakers, I., 'De veranderkracht van alternatieve herdenkingen', <https://www.tweedewereldoorlog.nl/onderzoekuitgelicht/herdenken-werk-in-uitvoering/de-veranderkracht-van-alternatieve-herdenkingen/> (16 januari 2024).
- Rademaker, W. en B. van Bohemen, *Sta een ogenblik stil... Monumentenboek 1940/45* (Kampen 1980).
- Reijt, M. van de, *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte. Hoe wij steeds meer doden gingen herdenken* (Amsterdam 2010).

- Ros, B., 'Online motiveert minder' (versie 10 februari 2022), <https://didactiefonline.nl/artikel/online-motiveert-minder> (16 januari 2024).
- Ryan, R.M., en E.L. Deci, *Self-Determination Theory and the Facilitation of Intrinsic Motivation, Social Development, and Well-Being* (januari 2000), https://selfdeterminationtheory.org/SDT/documents/2000_RyanDeci_SDT.pdf (16 januari 2024).
- Saab, N., en L. Dondorp, 'inzicht uit onderzoek: Gelijke kansen bij afstandsonderwijs' (versie 24 juni 2021), <https://www.kennisnet.nl/gelijke-kansen-bij-afstandsonderwijs/> (16 januari 2024).
- SLO, *Karakteristieken en kerndoelen: onderbouw voortgezet onderwijs* (2016).
- SLO, *Kerndoelen primair onderwijs 2006* (2020).
- Staveren, M. van, 'Moraliteit, sekse en de Natie. Een geschiedenis van het Monument op de Dam en de oorlogsherinnering, 1945-1969', *Jaarboek voor Vrouwengeschiedenis* 15 (1995) 94-116.
- Straaten, D. van (red.), *Historisch denken: basisboek voor de vakdocent* (Assen 2012).
- Wansink, B., S. Akkerman, I. Zuiker en T. Wubbels, 'Where Does Teaching Multiperspectivity in History Education Begin and End? An Analysis of the Uses of Temporality', *Theory & Research in Social Education* 46:4 (2018) 495-527.
- Wilschut, A., D. van Straaten en M. van Riessen, *Geschiedenisdidactiek: Handboek voor de vakdocent* (Bussum 2016).
- Yilmaz, C., 'Schaamte over het debat rond dodenherdenking' (versie 3 mei 2018), <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/137437> (16 januari 2024).

Bijlage

Bijlage 1: Educatief product

Herdenking 75 jaar Tweede Wereldoorlog

22 april 2020 niveau: Onderbouw

196

197

9

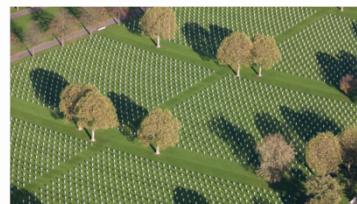
Inleiding

In Nederland zijn er drie nationale herdenkingen van oorlogsslachtoffers. Tijdens de Nationale Herdenking op 4 mei herdenken we alle slachtoffers samen, van de Tweede Wereldoorlog en van latere oorlogssituaties en vredesmissies. Op 15 augustus is de herdenking voor de slachtoffers van de Japanse bezetting van Nederlands-Indië en de directe gevolgen daarvan. En op de laatste zondag van januari vindt de Nationale Holocaust Herdenking plaats, de herdenking van de Joden, Roma en Sinti die tijdens de Tweede Wereldoorlog zijn vermoord. De herinnering aan oorlogsslachtoffers wordt bovendien levend gehouden op erevelden en begraafplaatsen. Al tijdens de oorlog is voor gevallen soldaten het militaire ereveld bij Rhenen aangelegd, en bij Margraten

de Amerikaanse begraafplaats. Ook buiten de landsgrenzen, met name in Indonesië, zijn verscheidene erevelden en andere begraafplaatsen voor Nederlandse oorlogsslachtoffers. Na de oorlog verrijzen verspreid over het land talloze oorlogsmonumenten, van indrukwekkende beeldhouwwerken tot bescheiden plaquettes. Rond verscheidene daarvan vinden jaarlijks herdenkingsbijeenkomsten plaats. Een bijzondere manier om de Joodse slachtoffers te herdenken is het plaatsen van Stolpersteine: trottoirklinkers van het nazisme hebben gewoond, met informatie over de betreffende bewoners. Nog jaarlijks komen er monumenten bij. Zo zal medio 2021 in Amsterdam het Holocaust Namenmonument worden onthuld, met daarop

de namen van de 102.000 uit Nederland gedeporteerde Holocaustslachtoffers die geen eigen graf hebben. Niet alleen in de fysieke omgeving wordt de herinnering aan de oorlog levend gehouden. Al drie dagen na de Duitse capitulatie vindt de oprichting plaats van het Rijksbureau voor Documentatie van de Geschiedenis van Nederland in Oorlogstijd (tegenwoordig NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies). Dankzij het werk van historici is de Tweede Wereldoorlog inmiddels de best gedocumenteerde periode uit onze geschiedenis. Oorlogs- en verzetsmusea maken dat verleden inzichtelijk en invoelbaar. Dat geldt ook voor televisiedocumentaires als *De Bezetting van de Jong* (1960-1966) en *De Oorlog van de NPS* (2009). Voor kunstenaars

is de oorlog een rijke bron van inspiratie; het aantal romans, gedichten en bioscoopfilms dat de oorlog tot thema heeft, is immens en groeit nog altijd. Al deze vormen van herdenken en herinneren zijn belangrijk. Maar zeker zo belangrijk is het besef dat Nederland sinds 1945 weer een vrij en democratisch land is, een rechtsstaat waar iedereen op kan vertrouwen. Om dat te viëren is er een jaarlijkse nationale feestdag op 5 mei. Overal wordt gevlagd en zijn bevrijdingsfestivals en -concerten. Maar het is ook een dag voor lezingen, forumdiscussies en ontmoetingen met mensen die elders in de wereld voor vrijheid strijden. Want de vrijheid die in 1945 met veel strijd in Nederland is gerealiseerd, is wereldwijd nog lang niet overal vanzelfsprekend.

Begraafplaats Margraten
In oktober 1944 geeft Nederland bij het Limburgse Margraten een terrein in bruikleen voor het tijdelijk begraven van Amerikaanse gesneuvelden. In de maanden die volgen, arriveren hier duizenden doden. Velen van hen worden later in de Vreterijde Staten herbegraven. Op de Nederlands American Cemetery and Memorial rusten nu 8300 Amerikaanse militairen. Jaarlijks bezoeken 200.000 mensen de graven, die allemaal door Nederlanders zijn geadopereerd.

Herdenken en viëren

20 mei 1940 Ingebruikname van militair ereveld Grobbekrug bij Rheden	14 juni 1942 Eerste expositie van het Auschwitz-Birkenau Museum in vormdig verrijking bij kamp Auschwitz II	22 april 1945 Historicus Jacques Prieoor publiceert <i>De Bezetting</i> , de vervolgrijke en volledige versie van het Nederlanders (juni 1940-1945)	22 januari 1957 In Amsterdam wordt het eerste Auschwitzmonument van Jan Wolkers onthuld (in 1993 verplaatst en vervoerd)	5 mei 1950 In Amsterdam, Haarlem en Wageningen vinden voor het eerst bevrijdingsfestivals plaats	12 augustus 1958 Koningin Beatrix onthult het Indisch Monument in Den Haag, begint officiële jaarlijkse nationale indobedenking	19 november 2007 In Rome worden de eerste Nederlandse Stolpersteine geplaatst, ter herinnering aan slachtoffers van het nationaalocialisme	31 augustus 2009 In Rotterdam begint de viering van 75 jaar vrijheid
25 mei 1941 Opening Oorlogsmuseum Overloon, het eerste museum over de Tweede Wereldoorlog in Nederland	20 december 1949 Aanwijzing van begraafplaats Linsingdijk tot ereveld voor Nederlandse oorlogsdoden op Java	3 mei 1950 Opengestelding open publiek van het Anne Frank Huis	11 februari 1959 Historicus Loe de Jong publiceert het eerste deel van het kenmerkend werk <i>De Duitse bezetting</i> (4 delen, 1949-1954)	12 april 1982 Openging van herdenkingscentrum Kamp Westerbork	18 april 1990 Het Nationaal Monument Kamp Westerbork wordt officieel een jaarlijkse nationale feestdag	30 oktober 2010 Op vrijdag herdenking bij kantwijk de moolen bij Solbuur van Oranje in premiere	24 januari 2020 Premier Rutte (leedt recessie aan voor de houding van de overheid tijdens de coronacrisis)

Foto: © Karel Smit

© NIOD Instituut voor Oorlogs-, Holocaust- en Genocidestudies

Dit jaar herdenkt en viert Nederland dat het 75 jaar geleden is dat er in Nederland een einde kwam aan de Tweede Wereldoorlog. Het hoogtepunt van de bijzondere herdenkingen en vieringen zou plaatsvinden op 4 en 5 mei 2020. Door de coronacrisis moesten deze bijeenkomsten worden aangepast. Lessen over de Tweede Wereldoorlog zullen er dit jaar daardoor ook anders uitzien. Daarom hebben we voor jou een les gemaakt die je zelfstandig kunt doorwerken. Je werkt hiervoor met materiaal uit de [Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog](#) die in het kader van 75 jaar Bevrijding is gemaakt. Ook gebruik je voor deze les de website van het [Nationaal Comité 4 en 5 mei](#).

In deze les leer je meer over het herdenken van de Tweede Wereldoorlog in Nederland.

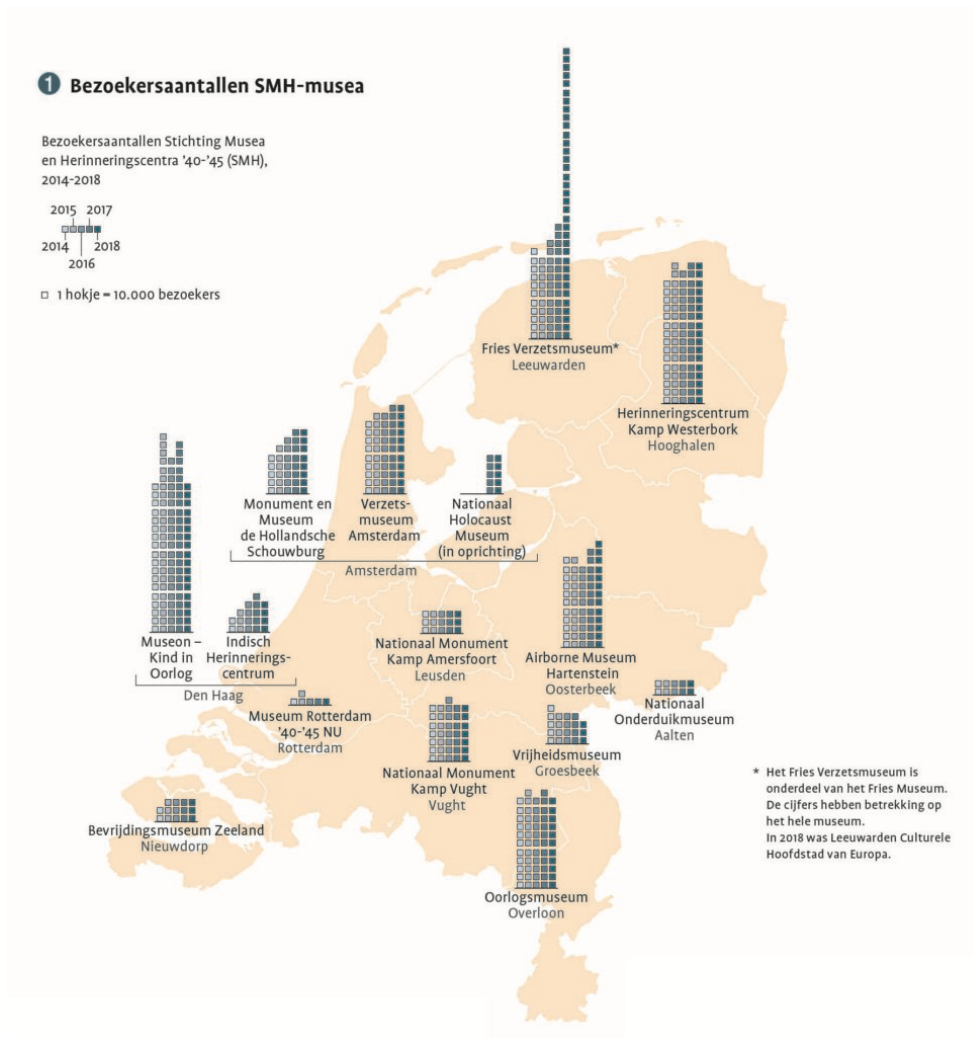
Je oefent in deze les je historische denkvaardigheden. Als je met Geschiedeniswerkplaats (GWP) werkt, lees dan de beschrijving van de vaardigheden in het Overzicht Vakvaardigheden achterin je informatieboek. Het nummer van de vaardigheid dat je oefent, staat in de opdracht. Ook als je een ander schoolboek geschiedenis hebt, kun je deze opdrachten maken.

Opdrachten:

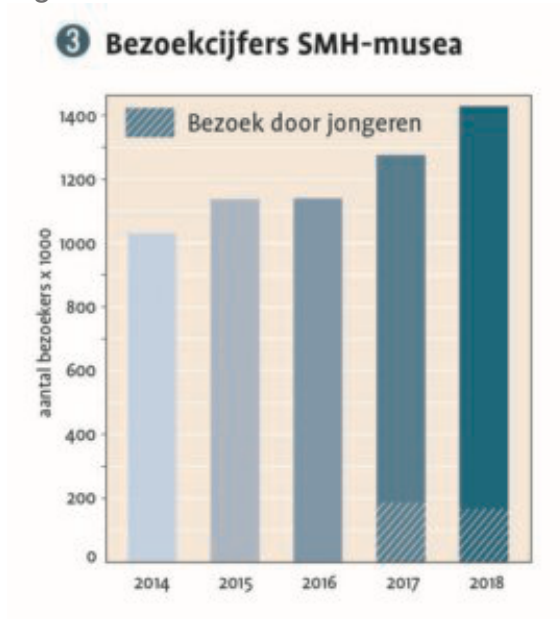
1. In deze opdracht neem je een beargumenteerd standpunt in (GWP vaardigheid 15), trek je conclusies (GWP vaardigheid 14) en kijk je naar soorten oorzaken en gevolgen (GWP vaardigheid 9).

Lees de tekst hierboven (Inleiding).

- a. Welke manieren om te herdenken worden genoemd?
- b. Welke manieren om te vieren worden genoemd?
- c. Gebruik figuur 1. Welk museum van de Museum Stichting Musea en Herinneringscentra '40-'45 heb jij wel eens bezocht?
- d. Leg met argumenten uit wat je vond van het bezoek.
- e. Gebruik figuur 2. Welke conclusie kun je trekken over het aantal jongeren dat oorlogsmusea en -herinneringscentra bezocht in 2017-2018?
- f. Welk gevolg kan dat op langere termijn hebben voor de herinnering aan de oorlog? Leg je antwoord uit.

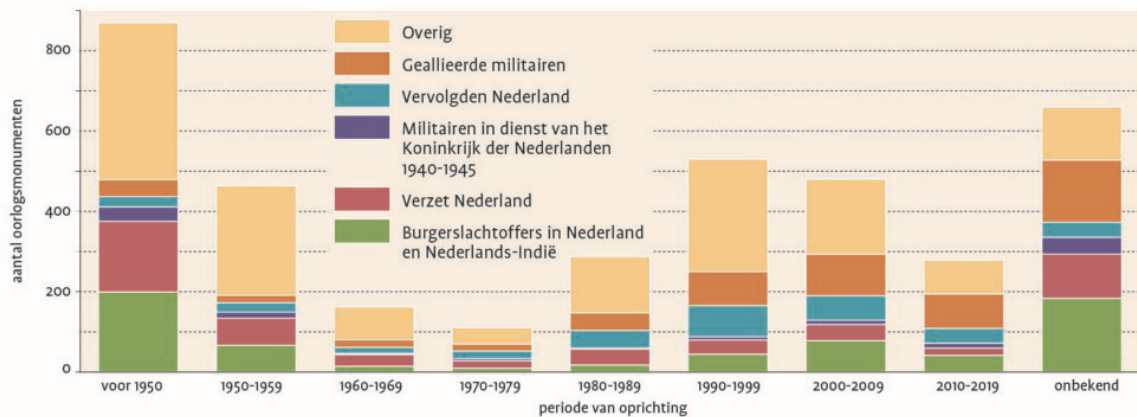
Figuur 1

Figuur 2

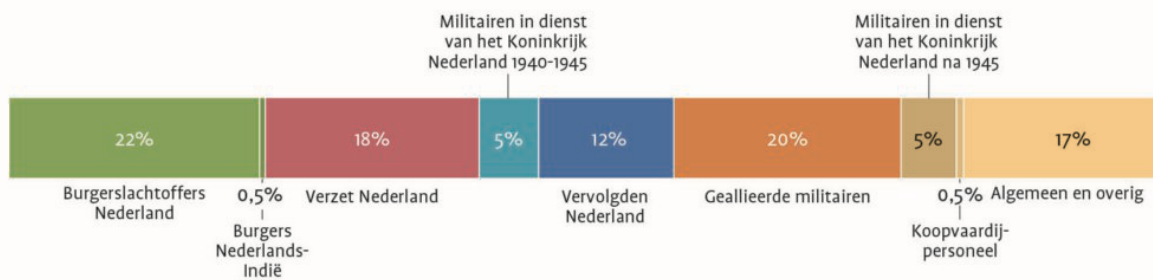
2. In deze opdracht haal je informatie uit bronnen (GWP vaardigheid 3).

3 Aantal oorlogsmonumenten in Nederland

Figuur 3

4 Monumenten per herdachte slachtoffergroep in Nederland

Figuur 4

Lees de zinnen (1-6). Noteer de juiste jaartallen of woorden.

1. De meeste oorlogsmonumenten zijn opgericht in de jaren
2. De minste oorlogsmonumenten zijn opgericht in de jaren
3. In de periode 1980-1999 neemt de belangstelling voor oorlogsmonumenten opnieuw *af* / *toe*.
4. Sinds 2000 neemt de belangstelling voor oorlogsmonumenten weer *af* / *toe*.
5. In de periode voor 1950 werden naast de categorie overig vooral ... en ... herdacht.
6. In de periode 2010-2019 werden de meeste oorlogsmonumenten opgericht om ... te herdenken.

3. In deze opdracht haal je informatie uit bronnen (GWP vaardigheid 3).

Lees bron 5.

Bron 5 De Holocaust herdacht

Tot halverwege de jaren 1960 staat in het nationale beeld van de oorlog vooral de grote rol van de verzetshelden centraal. Pas na het proces tegen oorlogsmisdadiger Adolf Eichmann (1961) en het boek *Ondergang* van Jacques Presser over de Jodenvervolging (1965) komt hier verandering in. Het brede publiek gaat kritischer kijken naar het gedrag van autoriteiten en burgers tijdens de oorlog. Ook komt er meer aandacht voor groepen die zwaar onder het naziregime hebben geleden, zoals Joden, Roma en Sinti.

Leg uit of je deze verandering kunt terugzien in Figuur 3 bij opdracht 2 (hierboven).

Leg dit uit met een bronelement.

Doe het zo: Aan de monumenten is (kies:) *wel / niet* te zien dat er in de jaren 1960 veel meer aandacht kwam voor vervolgingslachtoffers, want in figuur 3 zie je ... (vul aan).

4. In deze opdracht kijk je naar verandering en continuïteit (vaardigheid 8).

Lees de tekst bij Figuur 6 en Figuur 7.

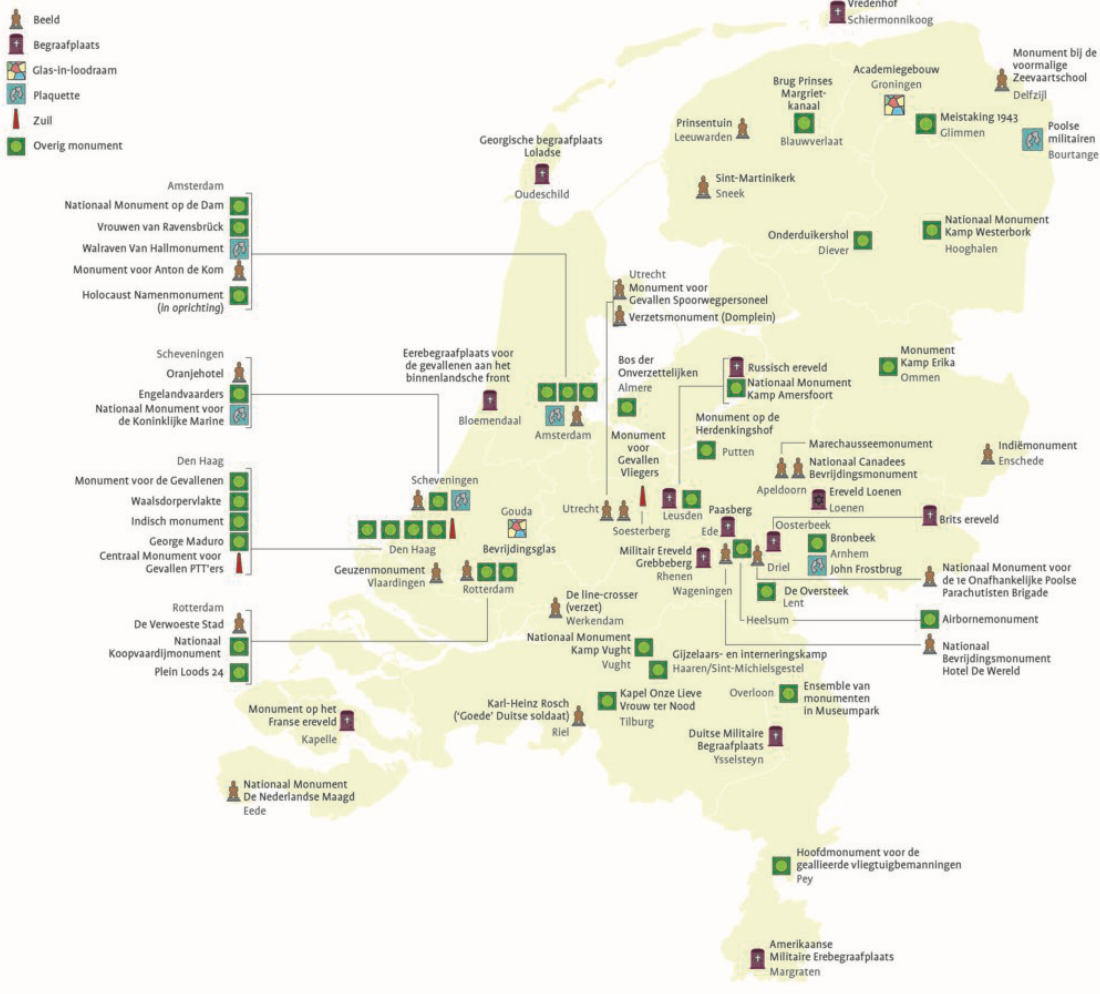
Noem twee veranderingen in de Dodenherdenking. Leg uit of dit langzame of snelle veranderingen waren.

6 Amsterdam: Stille Tocht 4 mei

Figuur 6

7 Enkele belangrijke monumenten ter herdenking van de Tweede Wereldoorlog

Figuur 7

5. In deze opdracht neem je een standpunt in dat je met argumenten uitlegt (GWP vaardigheid 15).

De Nationale Herdenking vindt pas sinds 1988 plaats om 20 uur bij het Monument op de Dam. Vanaf dat jaar wordt deze herdenking uitgezonden op de televisie. (De herdenking op de Dam was er wel al eerder op een ander tijdstip). Voor 1988 was de herdenking op de Waalsdorpervlakte bij de grote Bourdonklok op televisie en radio te volgen.

Gebruik de informatie bij Figuur 8 en Figuur 9.

Leg met argumenten uit welke herdenkingsplek jou het meeste aanspreekt.

Doe het zo: De herdenking bij (kies:) *de Dam / de Waalsdorpervlakte* spreekt mij het meeste aan, want ... (maak de zin af).

8 Waalsdorpervlakte

In de duinen bij Wassenaar en Den Haag ligt de Waalsdorpervlakte. Hier zijn tijdens de oorlog tussen de 250 en 280 mensen gefusilleerd. De meesten hebben vastgezet in het Oranjehotel, verdacht van verzetsactiviteiten. Bij de Nationale Herdenking denken velen nog altijd aan de herdenking op de Waalsdorpervlakte: tot 1987 is dit de plechtigheid die live door radio en televisie wordt uitgezonden. De grote Bourdonklok blijft luiden tot de laatste belangstellende langs het monument is gelopen. De herdenking dateert uit 1946. Op 3 mei van dat jaar plaatsten oud-leden van het verzet vier kruisen ter ere van de hier geëxecuteerde verzetsmensen. De volgende dag, 4 mei 1946, wordt de eerste herdenking gehouden. Er lopen ruim 30.000 mensen mee in de stoet. Tot de dag van vandaag vindt op de Waalsdorpervlakte elk jaar een herdenking plaats, die live wordt uitgezonden. De herdenking wordt georganiseerd door het Erepeleton Waalsdorp.

Figuur 8

9 Nationaal Monument op de Dam

Tekst van Adriaan Roland Holst op de voorzijde van het monument

Nimmer, van erts tot arend, was enig schepsel vrij onder de zon, noch de zon zelve, noch de gesternten. Maar geest brak wet en stelde op de geslagen bres de mens. Uit die eersteling daalden de ontelbaren. Duchtend zijn hoge blik deinsden hun zwermen binnen de wet terug en werden volkeren en stonden elkander naar het leven, onder nachtgewolken verward treurspel, dat wereld heet. Sindsdien werd geen mens vrij dan ontboden van boven zijn dak, geen volk dan beheerst van boven zijn torens. Blijve ons dat bij, verlost als we werden uit het schrikbewind van een onderwereld. Niet onbeheerst, doch enkel beheerst van boven de wereld blijft vrijheid ons deel, MCMXL-MCMXLV.

Figuur 9

6. In deze opdracht kijk je wat het verleden te maken heeft met het heden en eigen leven (GWP vaardigheid 13).

In 2020 gaan de activiteiten rond 75 jaar bevrijding door in aangepaste vorm.

- a. Hoe worden herdenkingen op 4 mei en de festiviteiten op 5 mei dit jaar vormgegeven?
- b. Welke nieuwe vormen van herdenken en vieren spreken jou aan? Leg uit met argumenten.
- c. Weet jij zelf nog een nieuwe manier om stil te staan bij Dodenherdenking en Bevrijdingsdag?

Bijlage 2: Nakijkmodel educatief product

1

- a. Erevelden/begraafplaatsen, oorlogsmonumenten, *Stolpersteine*, geschiedschrijving, musea, kunst en literatuur
- b. Bevrijdingsfestivals en -concerten, lezingen, forumdiscussies, ontmoetingen
- c. *Eigen antwoord leerling*
- d. *Eigen antwoord leerling*
- e. Jongeren bezoeken relatief weinig oorlogsmusea- en herinneringscentra. Hun aandeel neemt bovendien af, voornamelijk omdat het totaal aantal bezoekers steeg van bijna 1.300.000 naar ruim 1.400.000.
- f. Teruglopend bezoek aan musea kan leiden tot minder belangstelling voor en kennis over de Tweede Wereldoorlog. Dan zouden jongeren ook later in hun leven geen belangstelling voor de oorlog krijgen. Dat is moeilijk te voorspellen.

2

- 1 De meeste oorlogsmonumenten zijn opgericht in de jaren *voor 1950*.
- 2 De minste oorlogsmonumenten zijn opgericht in de jaren *1970-1979*.
- 3 In de periode 1980-1999 neemt de belangstelling voor oorlogsmonumenten opnieuw *toe*.
- 4 Sinds 2000 neemt de belangstelling voor oorlogsmonumenten weer *af*.
- 5 In de periode voor 1950 werden naast de categorie overig vooral *burgerslachtoffers* en (*leden van het*) *Nederlandse verzet* herdacht.
- 6 In de periode 2010-2019 werden de meeste oorlogsmonumenten opgericht om *geallieerde militairen* te herdenken.

3

Aan de monumenten is *niet* te zien dat er in de jaren 1960 veel meer aandacht kwam voor vervolgingslachtoffers, want in figuur 3 zie je dat er pas vanaf de jaren 1980 meer monumenten voor vervolgingslachtoffers worden opgericht.

4

Verandering 1: Sinds 1961 worden ook alle Nederlanders herdacht die in oorlogssituaties en vredesmissies zijn omgekomen na de Tweede Wereldoorlog. Het besluit om de herdenking te verbreden werd meteen van kracht en was dus een snelle verandering. Niet iedereen die de oorlog heeft meegemaakt zal direct aan andere conflicten hebben gedacht. Dat is een proces dat langzamer gaat.

Verandering 2: Sinds 1970 herdenkt Nederland op 15 augustus de oorlog in voormalig Nederlands-Indië en het einde van de Tweede Wereldoorlog daar. Het besluit om een extra herdenking in augustus te organiseren was meteen van kracht en dus een snelle verandering. Dat wil niet zeggen dat mensen die de oorlog in het voormalig Nederlands-Indië hadden meegemaakt daarvoor niet op hun eigen manier de oorlog herdachten. Tegelijkertijd zal niet iedereen uit deze groep naar de nieuwe herdenking zijn gegaan.

5

Eigen antwoord leerling

Als extra hulp:

De herdenking bij de Dam spreekt mij het meeste aan, want (*bijvoorbeeld:*) ik vind de symboliek mooi dat de vrede overwint / het gedicht spreekt mij aan / er is aarde in verwerkt uit heel Nederland en voormalig Nederlands-Indië / het monument staat in de hoofdstad / de koning is erbij.

Of:

De herdenking bij de Waalsdorpervlakte spreekt mij het meeste aan, want (*bijvoorbeeld:*) ik vind het indrukwekkend dat deze plaatsvindt op een plek waar verzetsstrijders zijn gefusilleerd / het luiden van de klok is indrukwekkend / het lijkt mij bijzonder om mee te lopen in de stoet / ik vind het mooi dat de herdenking al sinds 1946 plaatsvindt en is ontstaan vanuit het voormalige verzet.

6

a.

4 mei:

- De Nationale Herdenking op de Dam in Amsterdam gaat door, maar zonder publiek.
- Om 19.58 uur wordt het signaal Taptoe geblazen, mensen thuis wordt gevraagd om het signaal thuis te spelen.
- Na de twee minuten stilte klinkt het Wilhelmus. Mensen thuis wordt gevraagd om mee te zingen.
- Door de vlag halfstok te hangen.

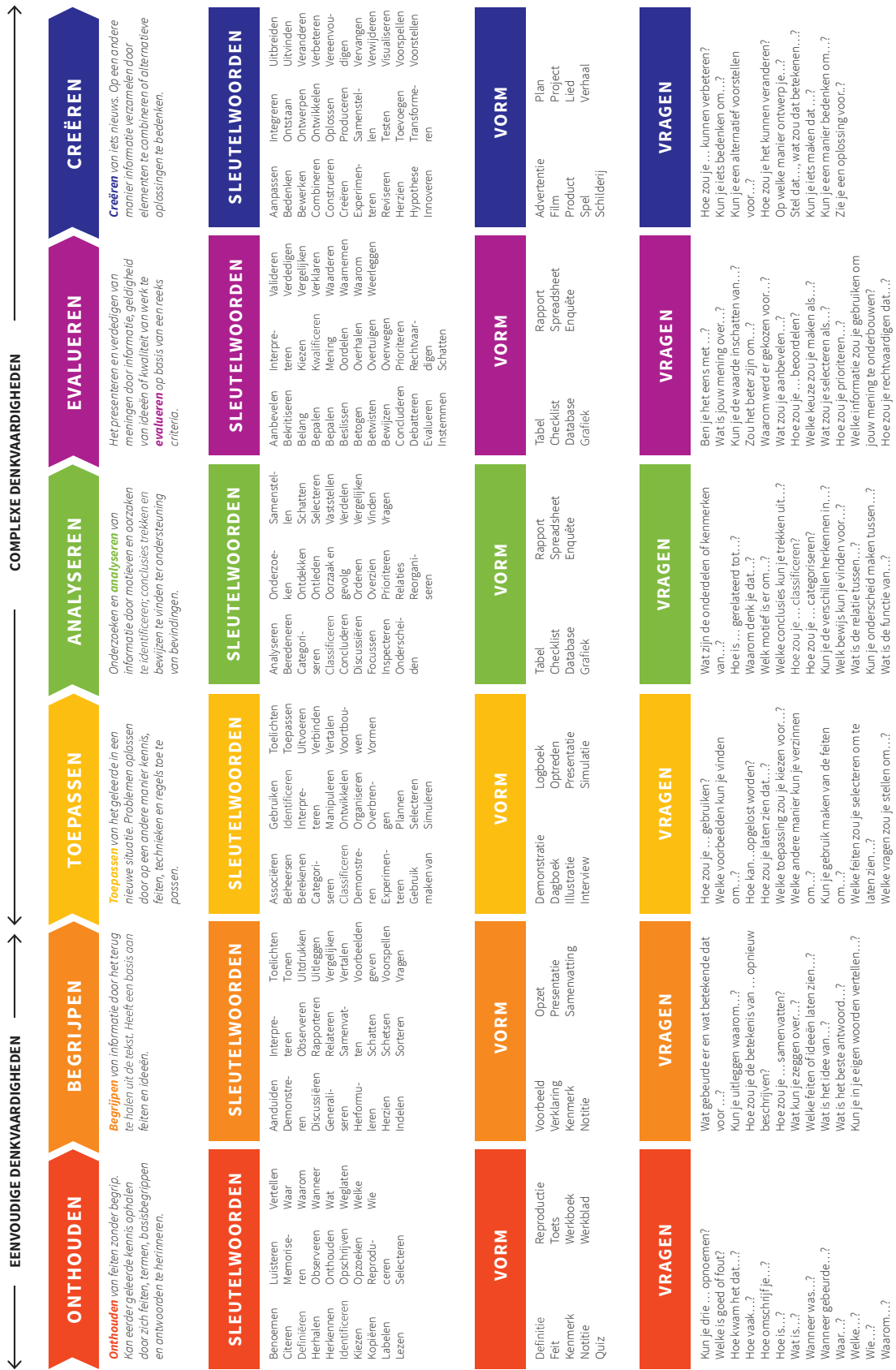
5 mei:

- Het Vrijheidsvuur wordt naar de provincies gebracht ondanks dat de Bevrijdingsfestivals niet doorgaan. Je kunt het Vrijheidsvuur ook digitaal ontsteken en doorgeven.
- Ambassadeurs van de vrijheid gaan niet naar festivals maar staan online en via sociale media stil bij de betekenis van vrijheid.
- De vlag uithangen.
- Over vrijheid praten.
- Het 5 mei concert gaat in aangepaste vorm door. Je kunt thuis het slotnummer *We'll meet again* meezingen.

b. *Eigen antwoord leerling*

c. *Eigen antwoord leerling*

Bijlage 3: Taxonomie van Bloom

Bijlage 4: Reflectie

Het schrijven van dit paper was soms erg frustrerend en beperkend omdat sommige eisen mijn denkproces en uitwerkingsplannen onmogelijk maakten. Echter zijn er ook aspecten van dit paper waar ik trots op ben, omdat het laat zien wie ik ben als persoon en als docent. Een van die aspecten is de keuze voor het onderwerp. Persoonlijk vind ik het belangrijk dat leerlingen de impact van de Tweede Wereldoorlog niet mogen onderschatten. Daarbij vind ik het ook belangrijk dat leerlingen weten dat wij de slachtoffers van deze oorlog, en alle oorlogen en vredesmissies daarna, nog altijd herdenken. Omdat er in de onderwijspraktijk weinig materiaal is over herdenken, was dit een lacune, tussen mijn standplaatsgebondenheid en het onderwijs, waarvan ik op de hoogte was. Mijn streven met deze opdracht was dan ook om lesmateriaal te ontwerpen over herdenken en dit vorm te geven met behulp van materiaal gemaakt door gevestigde namen in het onderwijs. Hierdoor ben ik uiteindelijk uitgekomen bij het materiaal van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Daarnaast heb ik via mijn werk toegang tot het materiaal dat deze organisatie aanreikt aan middelbare scholen. Mijn standplaatsgebondenheid is daardoor zeker zichtbaar in de opdracht, gecombineerd met mijn idealen als docent in het middelbaar onderwijs.

In mijn onderwijs ligt de nadruk op het aanleren van historisch redeneren bij de leerlingen. Daarbij vind ik het ook belangrijk dat leerlingen gegeven informatie kunnen ordenen en een duidelijke verhaallijn kunnen volgen. Door mijn ervaring op VMBO-TL weet ik dat ook deze leerlingen in staat zijn om historisch te redeneren, alleen is het van belang dat je voldoende context aanreikt en stapsgewijs door het proces gaat. Vanuit deze instelling is de analyse gemaakt van het educatief product. Duidelijkheid, het stellen van lesdoelen, het bieden van context en het aanleren van historische vaardigheden zijn uitgangspunten waar ik mijzelf sterk voor maak als docent in lesmateriaal. Hierdoor was het schrijven van het didactische deel van mijn analyse gemakkelijker dan het historische deel.

Voor de historische analyse heb ik eerst onderzoek moeten doen naar de historiografie rondom herdenken. Al snel verzand je dan in alle onderzoeken rondom de Tweede Wereldoorlog. Het was dan ook een hele uitdaging om mijzelf specifiek te richten op het herdenken. Gelukkig hielp het overzichtswerk van Rob van Ginkel in zijn boek "Rondom de Stilte" enorm. Om de historiografie passend te maken voor deze opdracht ben ik gaan focussen op twee grote debatten rondom herdenken en de Tweede Wereldoorlog, namelijk wie herdenken wij en hoe wordt er gekeken naar de houding van de Nederlanders tijdens de Tweede Wereldoorlog. Deze twee debatten sprongen voor mij als persoon en docent boven de overige debatten rondom herdenken uit. Dit komt omdat ze goed te visualiseren zijn voor leerlingen, maar ook omdat het debatten zijn die recent nog gevoerd worden. Daarnaast geven deze debatten de mogelijkheid om met leerlingen in gesprek te gaan over hun standpunt, zonder dat ze eerst complete overzichten gelezen moeten hebben.

De historische en didactische analyse zijn aardig gelukt, maar de frustraties begonnen bij het samenbrengen van al mijn ideeën in dit paper. Vooral in combinatie met het woordenaantal zorgde dit voor het stilvallen van het proces. Ik had namelijk zoveel verschillende suggesties voor een herontwerp van het product, dat het onmogelijk binnen het woordenaantal zou passen. Het gevolg hiervan was dat ik steeds afscheid moest nemen van zaken die ik ontzettend belangrijk vind als docent, maar die dus niet paste in dit paper. Uiteindelijk is er gekozen om de belangrijkste

suggesties op te nemen in de geschreven tekst en mijzelf vooral te richten op VMBO-TL omdat dit het niveau is waarop ik mijn meeste lessen geef. Mijn suggesties voor de overige niveaus hebben geen plaats in deze paper gekregen. Een voorbeeld van de overige suggesties was om voor het VWO een opdracht te creëren met behulp van alle drie de temporele kaders. Het idee was om de leerlingen zelfstandig informatie te laten vergaren over de herdenkingscultuur in de jaren '40 t/m het heden. Natuurlijk wel met sturing van de docent in de juiste richting. Hiervan zouden ze dan een tijdlijn moeten maken en een analyse waarbij ze verandering en continuïteit van de herdenkingscultuur beschrijven. Hierbij moeten de leerlingen naar verschillende bevolkingsgroepen kijken, zoals de slachtoffers, de collaborateurs, verzetslieden en de mensen die zich aanpasten aan de nieuwe situatie. Dit zou ik als docent dan laten vervolgen met een debat, waarbij leerlingen bepaalde stellingen krijgen en deze dan met hun kennis moeten verdedigen of juist tegenspreken.

Daarnaast waren er ook praktische belemmeringen. Een daarvan was het tijdsbestek. Door de combinatie van studie en werk was het lastig om alles tot in detail uit te werken. Rondom de kerstperiode is het namelijk druk op de middelbare scholen met activiteiten. Dit was bij mij ook het geval. Na de kerst heb ik mijzelf gefocust op het maken van lesmateriaal, maar het lukte niet om de complete lessenserie vorm te geven. Hierdoor ontbreekt ook de docentenhandleiding die hoort bij mijn herontwerp. Echter denk ik dat de opdrachten voor zichzelf spreken en dat docenten ze kunnen verbinden aan hun eigen leerdoelen binnen een thema.

Doordat ik afscheid heb moeten nemen van zoveel suggesties, voelt dit paper voor mij als onaf. Daarnaast heb ik het gevoel dat ik niet al mijn kennis en kunde hierdoor heb kunnen laten zien. Echter ben ik redelijk tevreden met het eindresultaat. Het proces bestond uit hoogtepunten maar ook uit diepe dalen. Wat ik heb geleerd is dat het soms lastig is om je streven te bereiken door zaken die van buitenaf worden opgelegd. Je moet dan op zoek naar een oplossing die ervoor zorgt dat je de doelen toch haalt en tevreden kunt zijn met het product. Deze les neem ik ook mee in het onderwijzen van examenstof aan de examenklassen. Door de tijdsbeperking die er in het jaar is, kun je niet alles perfect en uitgebreid behandelen van de examenstof. Ik zal dus ook daarvoor op zoek moeten naar een werkbare situatie waarmee het hoogste haalbare bereikt kan worden. Dit is ook te zien in de combinatie die ik maak tussen mijn werk en mijn studie. Door de tijdsbeperking moeten er keuzes gemaakt worden en probeer ik het beste uit mijzelf te halen. Mijn leerproces als docent en persoon is daardoor nog lang niet klaar, maar ik ben trots op de ontwikkelingen die ik nu doormaak en dat ik ze ook gelijk in de praktijk kan toepassen.

Bijlage 5: Herontwerp educatief product

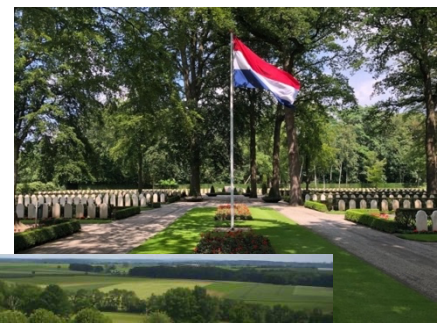
Inleidende tekst

In Nederland worden drie nationale herdenkingen gehouden ter nagedachtenis aan oorlogsslachtoffers. Tijdens de Nationale Herdenking op 4 mei staan we stil bij alle slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en latere oorlogssituaties en vredesmissies. Deze herdenking wordt sinds 1988 georganiseerd door het Nationaal Comité 4 en 5 mei, dat zich bezighoudt met het leiden, invullen en vormgeven van het herdenken en vieren, en het levend houden van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog.⁴¹

De Nationale Dodenherdenking vindt plaats bij het Nationaal Monument op de Dam in Amsterdam. Voorafgaand aan de plechtigheid op de Dam is er een herdenkingsbijeenkomst in De Nieuwe Kerk. Daarna volgt het leggen van kransen voor verschillende groepen oorlogsslachtoffers. Om precies 20.00 uur is het in heel Nederland 2 minuten stil, waarbij we allen – burgers en militairen – herdenken die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord; zowel tijdens de Tweede Wereldoorlog en de koloniale oorlog in Indonesië, als in latere oorlogssituaties en bij vredesoperaties.⁴²

Daarnaast wordt de herinnering aan oorlogsslachtoffers levend gehouden op erevelden en begraafplaatsen. Tijdens de oorlog zijn al militaire erevelden aangelegd, zoals het ereveld bij Rhenen voor gevallen soldaten en de Amerikaanse begraafplaats bij Margraten. Ook buiten de landsgrenzen, met name in Indonesië, zijn verschillende erevelden en andere begraafplaatsen voor Nederlandse oorlogsslachtoffers te vinden. Na de oorlog zijn er verspreid over het land talloze oorlogsmonumenten opgericht, en nog steeds worden er jaarlijks nieuwe monumenten toegevoegd.⁴³

⁴¹ Nationaal Comité 4 en 5 mei, *De Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog* (Groningen: 2020) 196; Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Taken en Doelstellingen', <https://www.4en5mei.nl/over-het-comite/taken-en-doelstellingen> (23 januari 2024).

⁴² Nationaal Comité 4 en 5 mei, 'Oorlogsslachtoffers', <https://www.4en5mei.nl/herdenken/wie-en-wat-herdenken-we> (17 januari 2024).

⁴³ Nationaal Comité 4 en 5 mei, *De Bosatlas van de Tweede Wereldoorlog*, 196.

Verschillende soorten herdenkingen

In Nederland zijn verschillende soorten oorlogsmonumenten opgericht, elk met zijn eigen verhaal. Direct na de Tweede Wereldoorlog werden met name monumenten opgericht ter herdenking van Nederlandse burgerslachtoffers en het verzet. Het doel was om alle Nederlanders met elkaar te verbinden en saamhorigheid te creëren. Op militair terrein was er weinig succes geweest, waardoor er meer aandacht kwam voor de gewone Nederlandse burger. Nederlanders werden als 'goed' of 'fout' in de oorlog bestempeld, en vooral de 'goede' mensen moesten worden herdacht.⁴⁴

Voor deze 'goede' Nederlanders werden monumenten opgericht, maar de kosten hiervoor moesten door de bevolking zelf worden betaald. Dit leidde tot een afname van het aantal monumenten in de jaren '60. Bovendien nam de animo voor deelname aan stille tochten af, wat resulteerde in het verdwijnen van enkele lokale herdenkingen. In de jaren '80 vond er een verschuiving plaats in de herdenkingscultuur. Er ontstond steeds meer kritiek op de eenheidsgedachte, omdat er veel meer perspectieven op de oorlog waren dan alleen 'goed' en 'fout'. Ook ontstond er discussie over wie er herdacht moest worden, wat resulteerde in meer monumenten voor andere slachtoffergroepen, zoals Joden, Sinti en Roma.⁴⁵

Tot op de dag van vandaag zijn er discussies over wie er tijdens de Nationale Dodenherdenking herdacht moet worden en op welke manier. Dit leidt soms tot acties rondom en tijdens 4 mei, die invloed hebben op de vorm van de herdenking en op de slachtoffergroep die wordt herdacht.⁴⁶

Tegenwoordig vinden steeds meer Nederlanders dat er tijdens de Nationale Dodenherdenking ook aandacht moet zijn voor andere oorlogen. Dit komt doordat steeds meer mensen 'onze vrijheid' als minder vanzelfsprekend beschouwen. De oorlog in Oekraïne heeft bij mensen de vrees doen ontstaan dat iets vergelijkbaars als in de Tweede Wereldoorlog weer kan gebeuren. Vooral de jongere generatie ziet vrijheid, democratie en de rechtsstaat als minder vanzelfsprekend, juist omdat deze tegenwoordig onder druk staan.⁴⁷

Opdracht 1:

1. Omschrijf in je eigen woorden wat de Nationale Dodenherdenking inhoudt.
2. Wie worden er herdacht tijdens de Nationale Dodenherdenking?

Bekijk het fragment "Oorlogsmonumenten: Tweede Wereldoorlog in Nederland". Dit filmpje is te vinden via de link <https://www.youtube.com/watch?v=-tooq2xPR5c>.

⁴⁴ Rob van Ginkel, *Rondom de Stille. Herdenkingscultuur in Nederland* (Amsterdam 2011) 49-50.

⁴⁵ Van Ginkel, *Rondom de Stille*, 390-412; Ido de Haan, *Na de ondergang. De herinnering aan de Jodenvervolgving in Nederland 1945-1995* (Den Haag 1997) 2-7; Maud van de Reijt, *Zestig jaar herrie om twee minuten stilte. Hoe wij steeds meer doden gingen herdenken* (Amsterdam 2010) 135-151; Ido de Haan, 'Het onbehagen van de herinnering: drie verschrikkelijke clichés over de Jodenvervolgving', *De Gids* 160 (1997) 884-892; Hans Anten, 'Bordewijk en de Joden', *Nederlandse Letterkunde* 7 (2002) 61-84.

⁴⁶ De Kanttekening: vrij, moedig & inclusief, 'Het ter discussie stellen van 4 mei begint traditie te worden' (versie 3 mei 2019), <https://dekanttekening.nl/samenleving/het-begint-traditie-te-worden-ter-discussie-stellen-van-4-mei/> (16 januari 2024); Cemil Yilmaz, 'Schaamte over het debat rond dodenherdenking' (versie 3 mei 2018), <https://www.bnnvara.nl/joop/artikelen/137437> (16 januari 2024).

⁴⁷ Jongerius e.a., *Nationaal Vrijheidsonderzoek 2023*, 3-6.

3. In het filmpje zie je verschillende monumenten voor een specifieke groep slachtoffers. Voor welke groep oorlogsslachtoffers zijn al deze monumenten opgericht?

4. Ben je zelf ooit bij een oorlogsmonument geweest? Zo ja, welke?

Bekijk het fragment “Wat is dodenherdenking?”. Dit filmpje is te vinden via de link <https://youtu.be/8GyT31SAIbw>.

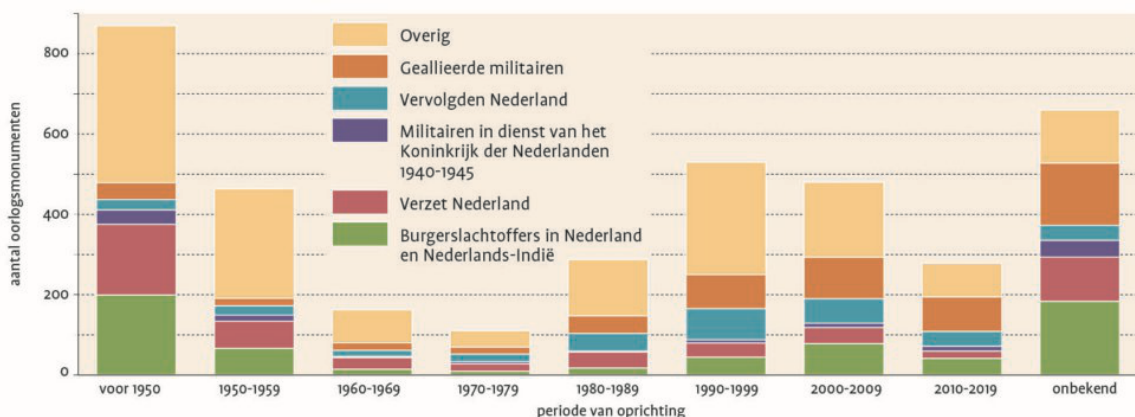
5. Wat vind je van de herdenkingsceremonie die het Nationaal Comité 4 en 5 mei organiseert op de Dam?

6. Wie herdenk jij tijdens de 2 minuten stilte op 4 mei?

7. Vind je het belangrijk dat wij de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog blijven herdenken? Leg je antwoord uit.

Nederland heeft niet altijd op dezelfde manier haar oorlogsslachtoffers herdacht. De huidige ceremonie rondom de Nationale Dodenherdenking op de Dam ontstond pas in 1988. Voor die tijd heeft deze herdenking verschillende vormen gekend. Ook werden niet altijd dezelfde groepen slachtoffers herdacht. Omdat het perspectief op de oorlog met de tijd verandert, blijkt in elk decennium behoefte aan nieuwe oorlogsmonumenten. Vóór 1950 is het aantal nieuw opgerichte monumenten bijzonder groot, daarna neemt het af. De explosieve stijging van het aantal monumenten in de jaren '80 hangt samen met de hernieuwde aandacht voor de oorlog en de verschillende groepen slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Deze ontwikkeling is zichtbaar in figuur 3.

3 Aantal oorlogsmonumenten in Nederland

Figuur 3

Opdracht 2:

1. In welke periode zijn de meeste oorlogsmonumenten opgericht?

2. In welke periode zijn de minste oorlogsmonumenten opgericht?

3. In de periode voor 1950 werden naast de categorie "overig" vooral ... en ... herdacht. In de periode 2010-2019 werden de meeste oorlogsmonumenten opgericht om ... te herdenken.

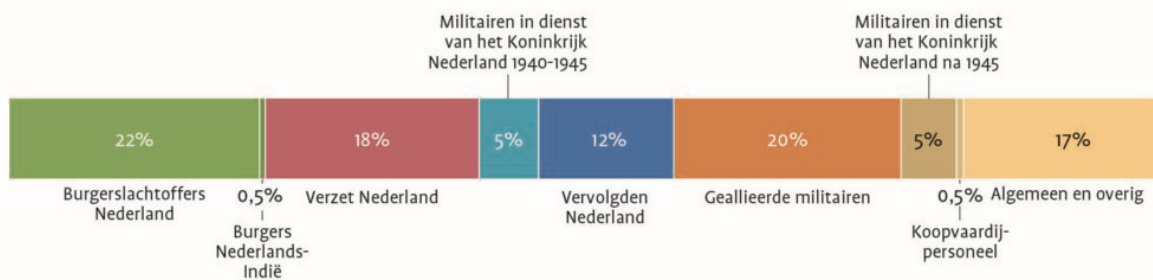
4. In kader 1 zie je 9 verschillende fragmenten staan. Deze fragmenten gaan over verschillende meningen rondom de Nationale Dodenherdenking en de monumenten die daarvoor moesten worden opgericht. Koppel de verschillende meningen aan een periode uit figuur 3. Je kunt de inleidende tekst als hulpbron gebruiken.

Mening 1: 'Er zijn heel veel onschuldige mensen vermoord in de vernietigingskampen, alleen omdat ze een ander geloof hadden. Wij moeten deze Joodse slachtoffers herdenken tijdens de Nationale Dodenherdenking.'	Mening 2: 'Vooral de eenheidsgedachte moet centraal staan. Hierdoor richten wij ons op de militaire slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Zij hebben hard voor onze vrijheid gevochten en tegen de Duitse bezetting.'	Mening 3: 'Er worden minder monumenten opgericht voor de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Deze monumenten kosten veel geld en de bevolking wil dit niet meer betalen. Daarnaast is er minder belangstelling voor de Nationale Dodenherdenking.'
Mening 4: Het Nationaal Comité 4 en 5 mei wordt opgericht om ervoor te zorgen dat er meer belangstelling komt voor de herdenking van de Tweede Wereldoorlog. Hierdoor worden er ook weer meer monumenten opgericht.	Mening 5: 'Wij moeten de mensen die zich verzet hebben tijdens de bezetting herdenken. Zij hebben het de Duitsers moeilijk gemaakt en geprobeerd de mensen te beschermen. Er waren weinig successen op militair gebied, waardoor we vooral de burgers die zich verzetten moeten herdenken.'	Mening 6: Er komt steeds meer aandacht voor de Duitse slachtoffers. Hiervoor worden nog geen monumenten opgericht, maar worden nazaten wel uitgenodigd voor de herdenkingen. Echter is niet iedereen het hier mee eens, waardoor een discussie ontstaat. De Duitsers waren immers de vijand.
Mening 7: Tijdens de Nationale Dodenherdenking wordt er stilgestaan bij alle Nederlandse soldaten die gesneuveld zijn tijdens de Tweede Wereldoorlog en alle oorlogen en vredesmissies daarna. Hierdoor worden er meer overige monumenten opgericht dan in de periodes daarvoor.	Mening 8: 'Wij moeten niet alleen de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog herdenken, maar ook de slachtoffers die vielen in de periode daarna in Nederlands-Indië. Tijdens deze onafhankelijkheidsoorlog vochten zij voor de vrijheid van Indonesië.'	Mening 9: Er is steeds meer discussie over de houding van de Nederlanders tijdens de bezetting. Hierdoor verdwijnt de eenheidsgedachte. Het gevolg hiervan is dat er minder monumenten worden opgericht voor een specifieke slachtoffergroep.

Kader 1

In figuur 4 zie je het percentage monumenten per herdachte slachtoffergroep in Nederland. Het percentage geeft aan hoeveel procent van het complete aantal monumenten in Nederland voor die slachtoffergroep is opgericht.

4 Monumenten per herdachte slachtoffergroep in Nederland

Figuur 4

6. Verklaar, met behulp van de vorige opdracht, waarom er zoveel monumenten zijn voor burgerslachtoffers en het verzet in Nederland.

7. Verklaar, met behulp van de vorige opdracht, waarom er relatief weinig monumenten zijn voor burgers in Nederlands-Indië.

8. Verklaar, met behulp van de vorige opdracht, waarom er relatief weinig monumenten zijn voor militairen in dienst van het Koninkrijk Nederland 1940-1950.

9. Welke slachtoffergroep verdient volgens jou de meeste aandacht en hebben zij ook genoeg monumenten om hen te herdenken? Leg je antwoord uit.

In vrijwel iedere gemeente zijn plechtigheden op 4 mei ter nagedachtenis aan de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog en de oorlogen daarna. De 2 minuten stilte vanaf 20.00 uur wordt bij al deze herdenkingen aangehouden. Deze herdenkingen bij elkaar vormen de Nationale Herdenking. Echter is de herdenkingscultuur van Nederland de afgelopen decennia aan verandering onderhevig geweest, waardoor verschillende typen herdenkingen zijn ontstaan. Een daarvan zie je in figuur 6. Tussen 1961 en 1988 was er een stille tocht in Amsterdam. Deze begon bij het stadhuis en eindigde bij het Nationale Monument op de Dam, zoals te zien is in figuur 9. Tot 1968 was de herdenking ook om 16.00 uur, daarna is hij verplaatst naar 20.00 uur. Na 1988 is de stille tocht verdwenen en is enkel op de Dam de ceremonie. Voor 1961 was de herdenking bij de Waalsdorpervlakte de belangrijkste, zoals te zien in figuur 8. Ook wie er herdacht worden is erg veranderd de afgelopen jaren, zoals jullie in de vorige opdracht hebben gezien. Nederland kent dus door de tijd heen veel verschillen in herdenkingen, maar er zijn ook overeenkomsten.

Opdracht 3:

1. Bekijk figuur 6, 8 en 9. Herdenkingen zijn niet altijd op dezelfde manier gegaan. Noem, met behulp van de tekst hierboven, figuur 6 en 9 twee veranderingen die de herdenking op de Dam heeft doorgemaakt. Leg je antwoord uit.

2. Noem, met behulp van figuur 8, twee veranderingen die de herdenking op de Waalsdorpervlakte heeft doorgemaakt.

3. Noem twee continuïteiten van de herdenking op de Waalsdorpervlakte.
4. Welke herdenkingsplek spreekt jou het meeste aan? Leg je antwoord uit.

6 Amsterdam: Stille Tocht 4 mei

Figuur 6
Stille tocht in Amsterdam vanaf het stadhuis naar het Nationaal Monument op de Dam. De tocht startte om 16.00 uur en vond niet altijd plaats op 4 mei, want op zondag moest het een rustdag zijn.

8 Waalsdorpervlakte

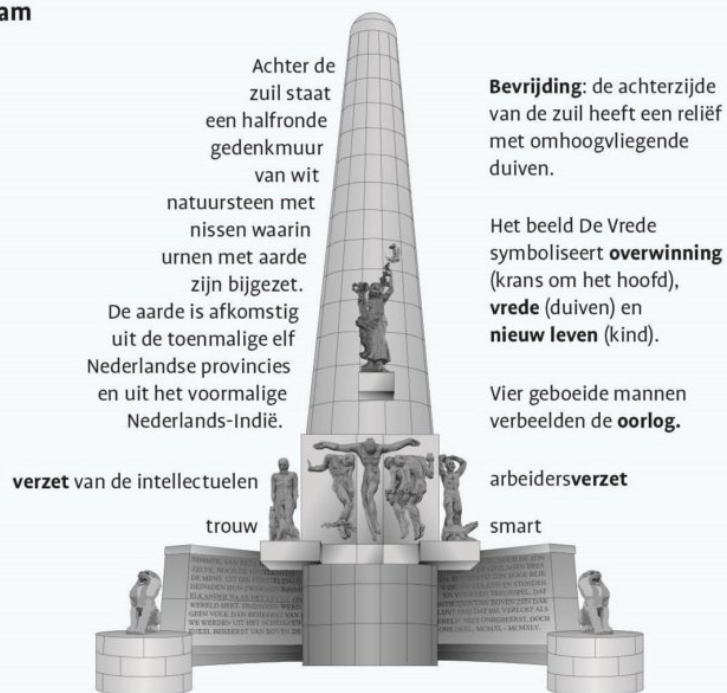
In de duinen bij Wassenaar en Den Haag ligt de Waalsdorpervlakte. Hier zijn tijdens de oorlog tussen de 250 en 280 mensen gefusilleerd. De meesten hebben vastgezeten in het Oranjestad, verdacht van verzetsactiviteiten. Bij de Nationale Herdenking denken velen nog altijd aan de herdenking op de Waalsdorpervlakte: tot 1987 is dit de plechtigheid die live door radio en televisie wordt uitgezonden. De grote Bourdonklok blijft luiden tot de laatste belangstellende langs het monument is gelopen. De herdenking dateert uit 1946. Op 3 mei van dat jaar plaatsen oud-leden van het verzet vier kruisen ter ere van de hier geëxecuteerde verzetsmensen. De volgende dag, 4 mei 1946, wordt de eerste herdenking gehouden. Er lopen ruim 30.000 mensen mee in de stoet. Tot de dag van vandaag vindt op de Waalsdorpervlakte elk jaar een herdenking plaats, die live wordt uitgezonden. De herdenking wordt georganiseerd door het Erepeloton Waalsdorp.

Figuur 8

9 Nationaal Monument op de Dam

Tekst van Adriaan Roland Holst op de voorzijde van het monument

Nimmer, van erts tot arend, was enig schepsel vrij onder de zon, noch de zon zelve, noch de gesternten. Maar geest brak wet en stelde op de geslagen bres de mens. Uit die eersteling daalden de ontelbaren. Duchtend zijn hoge blik deinsden hun zwermen binnen de wet terug en werden volkeren en stonden elkander naar het leven, onder nachtgewolken verward treurspel, dat wereld heet. Sindsdien werd geen mens vrij dan ontboden van boven zijn dak, geen volk dan beheerst van boven zijn torens. Blijve ons dat bij, verlost als we werden uit het schrikbewind van een onderwereld. Niet onbeheerst, doch enkel beheerst van boven de wereld blijft vrijheid ons deel, MCMXL-MCMXLV.

Figuur 9:

Het Nationaal Monument op de Dam illustreert hoe in de jaren vijftig van de 20e eeuw werd herdacht. Het monument herinnert aan alle slachtoffers van de oorlog en het verzet, maar verwijst niet expliciet naar de Joodse getroffen. Het verbeeldt de eenheid van het volk en de offers die het voor de vrijheid heeft gebracht.